

Új horizontok az Alaptörvényben

avagy
hogyan befolyásolja a horizontális hatály az alapjogvédelmi
határokat

jelige: 'InspirEll'

Tartalomjegyzék

Előhang	2
I. Dogmatikai alapok	4
1. Az emberi jogok és az alapvető jogok	5
2. Az alapjogok horizontális hatálya	7
a) Általánosságban a kérdésről	7
b) A német megközelítés	7
c) Magyar nézőpontból	10
II. Impressziók az alkotmány és az alapjogok közvetlen, horizontális hatályának kérdéséhez.....	16
III. Új dimenzió: az ún. valódi alkotmányjogi panasz.....	20
1. A valódi alkotmányjogi panasz hazai intézményesítéséről	20
2. Miben különbözik ez az intézmény az actio popularis-tól és a régi panasztól?	23
IV. Munka- és szociális jogi aspektusok az Alaptörvényben	25
1. Felvezetés	25
2. A munka világa.....	26
a) Az alapjogok hatálya a munkajogban	26
b) Az Alaptörvény rendelkezéseinek vizsgálata	28
3. Szociális jogok.....	30
V. Az Alaptörvény az emberhez fűződő viszonya alapján	31
Konklúzió.....	34
Utóhang.....	36
Bibliográfia	37

„Törvényt, de elevent, tehát,
hogy ne csapódjunk folyton össze,
hogy részlet-igazát
kiki illessze a közösbe,
úgy mégis: emberek maradjunk,
ne vályog-vályu sarává meredjünk;
atomok, atom magvakként kerengjünk;
helytálljunk, mégis szabadon szaladjunk.”¹

Előhang

Dolgozatomban kísérletet teszek arra, hogy új alkotmányunk – az Alaptörvény – alapján megközelítsem a horizontális hatályú alapjogi viszonyokat, különös tekintettel az Alaptörvény újdonságára, az ún. valódi alkotmányjogi panaszra, valamint a szociális vetületekre és a munkajogi aspektusokra, figyelemmel az újszerű alaptörvényi emberképre is. Írásomban e csomópontokra koncentrálni arra törekszem, hogy közelebb kerülhessek az emberi jogok tényleges, gyakorlati érvényesüléséhez és védelméhez. Ezek az utak – vagy esetenként útvesztők – meghatározzák a jövőbeni alkotmányjogi gondolkodási határokat. Az Alaptörvény szabályozza és áthatja az egész társadalmat, így a benne rejlő esetleges lehetőségek mind hozzásegítenek a hatékonyabb jogvédelem irányaihoz. Az az elméleti keret, amelynek vázolására a jelen írásban kísérletet teszek, még merőben messze áll a gyakorlattól, de koncentráltabb törekvésekkel és valós akarattal ki lehet építeni egy megújított hozzáállást, ami végeredményként mélyen beszivároghatna szociális, gazdasági és egyéb viszonyainkba.

Munkámban – az Alaptörvényben rejlő lehetőségek érzékeltetése előtt – dogmatikai megalapozásként igyekszem összefoglalni Drittwirkung-elméletek főbb téziseit, a horizontális hatály alapjogvédelmi szempontú elemzésére fókuszálva. E körben elsősorban a magyar megközelítés vázolására törekszem, hasznosítva a német és egyes esetekben a francia jogtudomány eredményeit is. A témakörnek egy olyan irányú megközelítését is szeretném jelezni, amely a történeti összefüggések és változások megfelelő súlyú figyelembevételén alapszik. Ez azért indokolt, mert a magyar jogi mentalitásra jellemző, hogy elfelejtődik a történeti tényező, továbbá csak a német alkotmányjogi megoldás tanulmányozására és érvrendszerének követésére kerül sor.²

¹ ILLYÉS Gyula: Óda a törvényhozóhoz (részlet)

² Harmathy Attila gondolatmenetét követve. HARMATHY Attila: *Alkotmányjog – polgári jog* In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál (szerk.): *VIVA VOX IURIS CIVILIS – Tanulmányok Súlyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából* HVG-ORAC Kiadó, Budapest 2012. 422. o.

Írásomban azt próbálom körüljárni, hogy van-e létjogosultsága az alapjogok közvetlen horizontális hatályának, s ha igen, akkor milyen körben tartom lehetségesnek azt. Számomra a Nipperdey-féle megközelítés a legszimpatikusabb, jóllehet ez mára már Németországban meghaladott nézetté vált, de Magyarországon a munka világában és a szociális szférában érvényesülő jogok esetében álláspontom szerint tartható lehetne. Az Alaptörvény e területeken – újszerű kötelességek és mércék beiktatásával – átrendezi, esetenként gyengíti az alapjogi jelleget, viszont az e körbe tartozó ún. szolidaritási jogok szoros összefüggésben állnak az emberi méltósággal, s ezen az alapon váltak például az Európai Unió Alapvető Jogok Chartájának részévé. A hazánkat kötelező emberi jogi tárgyú nemzetközi egyezményekből a hatékony jogvédelem garantálása következik minden alapjog tekintetében, s ez elsődlegesen az állam felelőssége. A tanulmányomban olyan kérdéseket próbálok felvetni és körvonalazni, amelyek az elméleti szinten túlmutatva segítségül szolgálhatnak megoldások és alternatívák keresésében, a magyar alapjogvédelem újragondolásában és a magánjogi viszonyok emberi jogi szempontú megközelítésében.

I. Dogmatikai alapok

A XIX. század végén és a XX. században bekövetkező gazdasági, társadalmi változások, az állam szerepének változása és a polgári jog intézményeinek lényeges átalakulásai magukkal hozták azt a jelenséget, hogy a jogrendszer egészében nagy volumenű transzformáció zajlott le. Ennek a változásnak a része a közjog fokozottabb térnyerése, új szerepe, valamint a magánjog intézményeinek és gyakorlatának lényeges átszerveződése.³

Hosszú idő óta vitatéma az alkotmányjognak a magánjogra gyakorolt hatása. Számos kérdés merül fel e jelenség kapcsán. Milyen kölcsönhatás van az alkotmányjog és a magánjog fogalmi és dogmatikai kultúrája között? Egyáltalán az alaptörvény, mint norma közvetlenül vagy közvetetten alkalmazandó a magánjogi viszonyokban? Ki értelmezheti az alkotmányt? Kik az alapjogok kötelezettjei? Ki nem sértheti meg az egyén alapjogait? Magánszemélyek rendes bírói fórum előtt hivatkozhatnak-e alapjogokra, van-e azoknak horizontális közvetlen hatálya? Dolgozatomban nem célok minden felsorolt kérdésre megtalálni a választ, de igyekszem a horizontális hatály mezsgyéjén új összefüggéseket találni Alaptörvényünk újszerűségének apropóján.

A témakör indítása szükségessé teszi, hogy utaljak a közjog és magánjog dichotómiájára, mely szétválasztás gyökerei a római jogig nyúlnak vissza. *Ulpianus* szerint: „*e tudománynak két fő része van: a közjog és a magánjog. A közjog az a jog, amely a római államra vonatkozik, a magánjog az, amely az egyének érdekeit tartja szem előtt, egyes dolgok ugyanis a köz hasznát szolgálják, mások a magánszemélyekét.*”⁴ A közjog-magánjog kettéválasztás csak történetiségében érthető, és a folyamat megerősödése az ún. modern állam kialakulásához kapcsolódik. E helyen nem kívánom részletesen elemezni a folyamatot, csak arra utalnék, hogy a közjog-magánjog az európai jog- és államfejlődés egyik kiinduló pontjává vált, majd a XIX. században az elméleti rendszerezés alapkövévé lett.

Az alkotmányjog és a magánjog összefüggéseinek kérdéseire a XX. században kezdtek fokozottabban koncentrálni a jogtudomány művelői. Az alkotmányos hatás egy korai formája az ún. „elközjogiasítás”. *Sajó* András szemléletes elhatárolását követve hangsúlyozandó azonban, hogy az „alkotmányosodás” természetét tekintve más, mint a „közjogiasodás”, ugyanis értékválasztási szempontból az alkotmányjogi igények iránt a magánjog befogadó

³ Uo. 424. o.

⁴ FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996. 172. o.

készsége nagyobb, mint a közjogi korlátozások iránt.⁵ Az alkotmányosodás különös területének tekinthető az alapjogi igények és az alapjogi szemlélet megjelenése a magánjogban.⁶

1. Az emberi jogok és az alapvető jogok

Az emberi jogok kialakulása hosszú történelmi fejlődés során jutott el addig a felfogásig, miszerint az egyénnek veleszületett, elidegeníthetetlen és sérthetetlen, mindenkit azonosan megillető emberi jogai vannak.⁷ Az emberi jogok tényleges megszületése a XVII. század végi és a XVIII. századi felvilágosodás idejére tehető. Természetjogi⁸ minőségükben egyrészt az emberi jogok ereje lelhető fel, másrészt gyengeségük, mivel hiányzik a normatív meghatározottságuk és érvényesíthetőségük.⁹ Az emberi jogok történeti fejlődése a következő felismerést hozza: az első generációs jogok, szemben a második generációs, tevőleges állami kötelezettséget is előíró jogokkal, kialakulásukkor főként az állam tartózkodási, be nem avatkozási kötelezettségeként jelentek meg. Az alapjogok eleinte elsősorban arra szolgáltak, hogy az egyén szabadságszféráját biztosítsák az állammal szemben. A második világháborút követően kialakult emberi jogi jogvédelmi rendszernek Európában kardinális pontja és újdonsága volt, hogy a jogok fokozatosan kikényszeríthetővé váltak alkotmányos alapjogként.

Az emberi jogok tényleges joggá válása akként következett be, hogy e jogok az alkotmányok részévé váltak és a jogrendszerek egészébe beivódtak. *„Az alkotmányos és demokratikus államok jellemzője, hogy az emberi jogokat elismerik és beemelik a jogrendszerbe, s így azok a törvényes jogok közé tartoznak. Ennek megfelelően az alkotmányos demokráciák szinte kivétel nélkül az alkotmányukban sorolják fel a minden embert egyaránt megillető jogokat”.*¹⁰ Az alapvető jogok biztosítása az írott alkotmányok esetében két összetevőből áll: egyfelől az alapjogokat alkotmányban kell rögzíteni, másfelől e jogok hatékony intézményes biztosításáról is gondoskodni kell. Ezért elmondható, hogy a

⁵ SAJÓ András: *Alkotmányosság a magánjogban* Complex Kiadó, Budapest 2006. 7. o.

⁶ Vö. GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: *Alkotmányos polgári jog? Az alapvető jogok alkalmazása a magánjogi jogvitákban* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2011. 33-39.o.

⁷ Vö. John H. KNOX: *Horizontal Human Rights Law* American Journal of International Law, http://www.asil.org/pdfs/ajil_horizontal_human_rights_law.pdf

⁸ „A felvilágosodás korában a természetjogi/észjogi elképzelés szerint a jog az emberi természetből ered, ezért a tiszta észből megismerhető.” E jogok az ember természetéből erednek, mindenki számára azonosak és egyben az államhatalmat korlátozzák. PETRÉTEI József: *Az alkotmányos demokrácia alapintézményei* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2011. 415. o.

⁹ PETRÉTEI: i. m. 414-415. o.

¹⁰ HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok* Osiris Kiadó, Budapest 2003. 29. o.

modern alkotmányok már nem csak hangzatosan deklarálják az alapvető jogokat, hanem az alapjogvédelem eszközeiről és módjáról is gondoskodnak.¹¹ Az ember, az állampolgár, az emberi és állampolgári közösségek léte, fejlődése és aktivitása szempontjából e jogokat alapvetőnek, nélkülözhetetlennek minősítik.¹² Az alapvető jogok fajtái és biztosítékai sem nemzetközi, sem nemzeti szinten nem lezártak.

Az alapjogok különböző szintjei, fajtái és elhelyezkedésük adott nemzet alkotmányos gondolkodásmódjában adott ország által kiemelt, fontosnak tartott értékek alapján határozható meg. Az alapvető jogok sora és az alkotmányban elfoglalt helyük azért is kiemelendő, mivel az alkotmány értékrendjének át kell hatnia az egész társadalmat. *Sólyom* László azt hangsúlyozza, hogy ehhez nem elég a formális alkotmányosság, az alkotmány értéktartalma az, ami élővé teszi az alkotmányt.¹³ Az igazi alkotmányosság kulcsa nem csupán mindkét oldal megléte, hanem arányuk is. Ezt a gondolatsort összefoglalva *Sólyom* így fogalmaz: „*az alkotmányosság művészete a formális és értékszempontok arányának megtalálásában és a körülményekhez való igazításában áll.*”

Az alapvető jogok klasszikusan és történelmi funkciójuk szerint az állam és az egyén alapvető viszonyait szabályozzák, melyeknél elkülöníthető az általános, minden embert megillető emberi jogok, illetőleg az állampolgári jogok köre.¹⁴ Eckart *Klein* az alapjogok meghatározását az ezekkel kapcsolatos elvárásokra építi. Véleménye fókuszpontjába helyezi azt, hogy az alkotmányokkal szemben mindig léteznek bizonyos elvárások, amelyek elsősorban az alapjogi garanciák tekintetében realizálódnak. Az állam legfontosabb elvi válasza az alapjogokkal kapcsolatos elvárásokra éppen az, hogy ennek az (alapjogi) katalógusnak az alkotmányba történő felvételével kifejezésre juttatja: „hajlandó” garantálni az egyén lényeges jogait.¹⁵ Az alapjogok mint normák – nyilvánvalóan az állami szervek kötelezése mellett – lehetőséget teremtő, engedélyező, felhatalmazó és jogosító rendelkezéseket is tartalmaznak az egyéb jogalanyok, kifejezetten az állampolgárok, a közösségek és a szervezetek számára.

¹¹ HALMAI – TÓTH: i. m. 44. o.

¹² ÁDÁM Antal: *Az alapjogokra vonatkozó alkotmányi rendelkezések továbbfejlesztésének lehetőségei* In: ÁDÁM Antal (szerk.): *Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat* Hans Seidel Alapítvány, Budapest 1994. 9. o.

¹³ SÓLYOM László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon* Osiris Kiadó, Budapest 2001. 141. o.

¹⁴ CHRONOWSKI Nóra – DRINÓCZI Tímea – PETRÉTEI József – TILK Péter – ZELLER Judit: *Magyar alkotmányjog III. Alapvető jogok* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2006. 18. o.

¹⁵ Eckart KLEIN: *Az alapjogok meghatározása az alkotmányban* In: ÁDÁM Antal (szerk.): *Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat* Hans Seidel Alapítvány, Budapest 1994. 67. o.

2. Az alapjogok horizontális hatálya

a) Általánosságban a kérdésről

A hagyományos alapjogi szemlélet az egyéni szabadságjogokból, az egyén és az állam közötti „vertikális” viszonyból fejlődött ki. A végrehajtó hatalom önkényével szemben korlátot jelentő alapvető jogok az állami intézményeket kötik, és védik a magánszemélyek jogi pozícióját. Belátható azonban, hogy az egyének szabadsága nemcsak az állam oldaláról veszélyeztetett, hanem a magánjogi viszonyokban is előfordulhatnak egyenlőtlen jogi helyzetek. A II. világháború után bontakozott ki az a felfogás, hogy az alapvető jogokat a magánjog körébe tartozó személyek viszonyaiban is figyelembe kell venni, olyan mértékig, míg valamely hatalmasságnak a tényleges és jogi hatalmi pozíciója az egyén szabadságát korlátozni képes. A XX. század második felétől a magánjogi szabályozás „alkotmányjogiasodása” (a common law irodalomban: „constitutionalisation of private law”) a jogtudományi vizsgálódás egyik fókuszpontjává vált, főként a bírói gyakorlat által felszínre került problémák hatására.

A vonatkozó szakirodalom elsősorban az amerikai („state action doctrine”) és a német („Drittwirkung”) mintát alapul véve rendszerezi a gyakorlati példákat. Saját kiindulási pontomnak a német dogmatikai megfontolásokat tekintem, alapozva ezt az európai jogfejlődés és jogi kultúra hasonlóságainak tényére.¹⁶

b) A német megközelítés

A német jogi szakirodalomban ez a vita az alapvető jogok harmadik vagy horizontális hatása (*Dritt- oder Horizontalwirkung*) címen folyt. A horizontális hatású alapjogi gondolkodás egymással több tekintetben ellentétes álláspontok kialakulásához vezetett.¹⁷

Az európai jogi kultúrában a német Drittwirkung értelmezésbeli vitája az egyik legkiemelkedőbb forrása a horizontális hatály kérdéseinek, de találkozhatunk a svájci, az olasz és az angol jogban is e jelenség különféle megközelítési módjaival.¹⁸ Tehát vizsgálódásom alapjául a német gondolatmenetet választottam, bár nem elhanyagolható az

¹⁶ Vö. GÁRODS-OROSZ: im. 40-46.o.

¹⁷ GÁRDOS-OROSZ: im. 45-46. o.

¹⁸ Eric ENGLE: *Third Party Effect of Fundamental Rights (Drittwirkung)* Harvard Law School, European Law / Europarecht 2009. 165-173. o. www.hanselawreview.org/pdf8/Vol5No2Art02.pdf

amerikai *state action doctrine* megemlítése sem,¹⁹ mivel egyfajta előképnek is tekinthető a Drittwirkung-problematika felvetésében, de itt megjegyzendő, hogy számos ponton eltérés mutatkozik a kettő között.²⁰

Hogyan is ragadható meg a német eszmecsere leképeződése? A „Drittwirkung” a német közjogban kialakult fogalom, amelyet a német jogtudomány fejlesztett ki és járt körül részletesen. Egy alapjog Drittwirkung-hatása akkor áll fenn, ha adott alapjog nem pusztán állam és egyén viszonyában értelmezhető, hanem polgár és polgár közötti magánjogi jogviszonyra kiható védelmi hatással is rendelkezik. Az egyén-egyen viszonylatban értelmezhető Drittwirkung-effektust mindig speciális esetként kell kezelni. Ennek érdekében a szakirodalom megkülönbözteti a közvetlen, direkt (unmittelbare) és a közvetett (mittelbare) Drittwirkung felfogást. Közvetlen Drittwirkung-hatásról akkor beszélünk, ha az alapjogi norma tartalma határozza meg ezt a magánjogi jogviszonyokban is érvényesülő hatását. A közvetlen Drittwirkung érvényesítése a bíráskodásban alapvetően elutasított. Ezzel szemben az alapjogok közvetett Drittwirkung hatása általánosságban elismert. Közvetett Drittwirkung-hatásról akkor beszélünk, ha egy alapjog védelmi hatása (Schutzwirkung) csak közvetett módon egy általános elvből (Generalklausel) vezethető le.

Az alábbiakban a közvetett versus közvetlen hatásról folytatott dogmatikai vita néhány résztvevőjének álláspontját érzékeltetem, figyelemmel arra, miként hatották át a tudományos eredmények az alkotmányos gyakorlatot.

A közvetett hatás elméletének képviselői közül elsősorban Claus-Vilhelm Canaris-t emelem ki, aki nézetét koherens módon vezeti le. Megközelítése szerint az alkotmányos alapjogok szerződéses korlátozásának lehetősége attól függ, hogy mennyiben és milyen módon közvetíti a magánjogi szabályozás az alapjogi követelményeket. Az alapjogokat megállapító alkotmányos tételek ezen álláspont alapján az államra és szerveire hárítják a magánautonómia területén történő betartásukkal kapcsolatos felelősséget.²¹ A törvényhozó alkotmányos kötelezettsége úgy szabályozni a magánjogi forgalmat, hogy az az alapjogi

¹⁹ Az Egyesült Államokban a *state action doctrine* (állami cselekvés doktrínája) alapján, ha a bíróság megállapítja, hogy a jogsértés állami szervnek tulajdonítható vagy magánszemély állami kötelezettségének teljesítése közben történt, az alkotmány alkalmazhatóvá válik. Az amerikai bíróságok egyre több esetben állapítják meg az állami közrehatást, így egyre szélesebb kör az, melyben alkalmazzák az alkotmányt a magánjogi jogviszonyokban is. Lásd Lawrence Henry TRIBE: *Constitutional Choices* Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1985

²⁰ KISS György: *Alapjogok kollíziója a munkajogban* JUSTIS Tanácsadó Bt., Pécs 2010. 126. o.

²¹ VÉKÁS Lajos: *Opponensi vélemény Kiss György: „Alapjogok kollíziója a munkajogban” című akadémiai doktori értekezéséről* Közjogi Szemle 2008/2. 54-64. o. nyomán

követelményeknek is megfeleljen. Így a magánjog alanyai nem közvetlenül vannak kötve az alapjogokhoz, hanem a magánjog normáin keresztül (közvetve).²²

Ma már uralkodónak tekinthető ez az álláspont a német jogirodalomban, és ezt a német Szövetségi Alkotmánybíróság ítéletei is teljes mértékben követik. A Lüth-ügy²³ kapcsán a német Alkotmánybíróság megfogalmazta, hogy főszabályként az alapvető jogok elsősorban a polgárok védelmét szolgáló jogok az állammal szemben, azonban az alaptörvényben rögzített alapjogi előírások megtestesítenek objektív értékrendet is, amely mint alkotmányjogi követelmény a jog minden területére irányadó. A polgári jogi jogviszonyokban az alapvető jogok tartalma megjelenik közvetett módon a magánjogi előírásokon keresztül. Ez minden jogi előírás kötelező karaktere, és ez a bírók számára különösen az általános elveken keresztül válik kézzelfoghatóvá.²⁴ Ezen ügyben tehát a szövetségi alkotmánybírák az alapjogok közvetett alkalmazása mellett foglaltak állást.

A német Szövetségi Alkotmánybíróság álláspontját három tételben lehet összefoglalni:

- „az alkotmányos alapjogok a magánautonómia világát is korlátok közé szorítják;
- a korlátok nem közvetlenül hatnak ki a magánjogi jognyilatkozatokra, hanem azokat a magánjogi normák tilalomfáinak kell közvetíteniük; és
- e korlátoknak a polgári bíróságok ítélkezési gyakorlatában kell garantáltan megjeleníteniük.”²⁵

Ezzel ellentétes álláspontokat találhatunk azonban más tekintélyes német szerzőknél, amelyeket például Hans-Carl Nipperdey és Ernst Steindorff képvisel. Nipperdey álláspontja alapján megállapítható: a horizontális hatály-fogalom arra terjed ki, hogy az alkotmány alapjogi rendelkezései hogyan és mennyiben befolyásolják a magánszemélyek viszonyaira vonatkozó jogszabályok értelmezését és alkalmazását.²⁶ Nipperdey és Steindorff nézete szerint az alkotmányos alapjogoknak a magánjog alanyaira közvetlen hatása van.²⁷ Ezt

²² Vö. VÉKÁS Lajos: *A szerződési szabadság alkotmányos korlátai* Jogtudományi Közlöny 1999/2. 56-60. o.

²³ Lüth-ítélet: BVerfGE 7, 198 I. BvR 400/51 1951.11.22

Lüth-ügy: „Lüth úr egy sajtótársaság vezető tisztségviselőjeként nyílt levélével egy olyan film elleni bojkottra hívott fel, amelyet Veit Harland forgatott. A felhívás háttérében az állt, hogy Veit Harland a náci III. Birodalomban »Jud Süß« címen antiszemita propaganda filmet készített. Hamburg Tartományi Bírósága Lüth urat a bojkott abbahagyására ítélte, amely ellen az Lüth úr alkotmányjogi panaszt nyújtott be a BVerfG részére.” MEZŐ István: *Személyes adatok védelme az Európai Unió jogában és Magyarországon* PhD értekezés, Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc 2007. 17. o.

²⁴ MEZŐ: i. m. 16-19. o.

²⁵ VÉKÁS: *A szerződési szabadság...* 57. o.

²⁶ SAJÓ: i. m. 44-45. o.

²⁷ Vö. Hans Carl NIPPERDEY: *Die Grundprinzipien des Wirtschaftsverfassungsrechts* DRZ 1950. és Ernst STEINDORFF: *Persönlichkeitsschutz im Zivilrecht* Müller, Heidelberg 1983. 12. o.

nevezik a már említett „*unmittelbare Drittwirkung*”-nak.²⁸ Nipperdey ezen állásfoglalásával meghatározta a német munkaügyi bírói gyakorlatot is a német Szövetségi Munkaügyi Bíróság elnökeként.²⁹

c) *Magyar nézőpontból*

Minden országban az alkotmánytól függ az alapjogok közvetett és közvetlen hatályának kérdése. Hazánkban is eltérő álláspontok feszülnek egymásnak, és ez a vita inspirálóan hatott a magyar magán- és közjogi gondolkodásra. Az alábbiakban a legkiemelkedőbb jogtudósok nézőpontját törekszem rendszerezetten áttekinteni, többek között Lábady Tamás, Vékás Lajos, Ádám Antal és Sólyom László megközelítését, figyelemmel arra is, hogy miként adaptálták a külföldi jogtudomány eredményeit.

ca) Markáns közvetlen hatály Lábady Tamás nézetei alapján³⁰

Lábady nyitó tézise azon alapul, hogy a magánjog elsődleges jogforrása az Alkotmány, mivel a rendszerváltás utáni jogfejlődés úgy alakult, hogy az új elveket, tételeket a gazdasági élet alapjai tekintetében már a magyar alkotmány mondja ki. Így a magánjognak figyelembe kell venni az alkotmányjogban lezajló változásokat és le kell vonnia a polgári jogra háruló következtetéseket. Ebből adódóan az alkotmány nem csak indirekt forrása a polgári jognak – ami azt a követelményt támasztja, hogy a magyar alkotmány fogalmi rendszerének és egész értékrendjének át kell hatnia a teljes magánjogot – hanem direkt módon, közvetlenül is jogforrás.

Példaként kiemelnék egy 1990-es határozatot,³¹ amely *Lábady* gondolatmenetét követi. Ebben az ítéletében az Alkotmánybíróság kimondta, hogy a minden ember veleszületett jogaként deklarált emberi méltósághoz való jog, az „általános személyiségi jog” egyik megfogalmazása. Az általános személyiségi jog pedig „anyajog”, azaz olyan szubszidiárius alapjog, amelyet mind az Alkotmánybíróság, mind a bíróságok minden esetben felhívhatnak az egyén autonómiájának védelmére.

²⁸ Magát az elnevezést nem Nipperdey adta, és Canaris szerint nem is szerencsés megfogalmazás. Claus-Wilhelm CANARIS: *Grundrechte und Privatrecht* AcP 184 1984. 38. o.

²⁹ A német munkaügyi judikatúra csak az 1990-es években változott meg.

³⁰ LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 161-163. o.

³¹ 8/1990. (IV. 23.) AB határozat

Így eljutottunk ahhoz a megállapításhoz, hogy az Alkotmánybíróság határozatai ugyancsak „kütfői” a magánjognak. *„Az alkotmánybíróságok alkotmányellenességet megállapító határozatai a jogszabályok erga omnes hatályú megsemmisítését eredményezik, vagyis a jogszabály derogációjához vezetnek, és ennek folytán az ítéletek a jog forrásává válnak.”*³² Lábady így arra az álláspontra helyezkedik, hogy az AB határozatok a magánjog követlen vagy közvetett forrásai lehetnek. [Közvetlen hivatkozási példa: 21/1996. (V. 17.) AB határozat a homoszexuális egyesületben való kiskorú részvétellel kapcsolatban, közvetett jogforrási erővel rendelkezik: 34/1992. (VI. 1.) AB határozat a nem vagyoni kártérítésről.]³³

A német évrendszert kiemelve és mintának tartva kifejti, hogy elsőként Hans Carl Nipperdey és Helmut Coing ágyzták a német jogba a BGB-ből hiányzó általános személyiségi jog magánjogi elismerését, azt célozva, hogy a polgári bíróságok az alkotmányos alapjogok kiterjedt magánjogi védelmét valósíthassák meg. Nipperdey személyéhez köthető, hogy elméletileg kidolgozta az ún. „unmittelbare (absolute) Drittwirkung der Grundrechte” teóriát. Ez az elmélet arról tanúskodik, hogyan hatják át közvetlenül az alkotmányos jogok a polgári jogot, s hogy azok hogyan érvényesülnek a közhatalommal szemben és (ami még izgalmasabb) a magánjogi jogalanyok egymás közötti kapcsolataiban. Előbb a Bundesarbeitsgericht (Szövetségi Munkaügyi Bíróság), majd a Bundesgerichtshof (Legfelső Bíróság) az emberi méltósághoz való jogot mint általános személyiségi jogot közelítette meg, amely közvetlenül polgári alanyi jogot alapít, s amelynek magánjogi védelme ezzel bírói mérlegelése került. A bíróságok így magánjogi jogvitákban a német alaptörvény egyes szakaszait „összehasonlítva” tárgyalnak számos esetben, például arról, hogy a sajtószabadság vagy a sajtótermékkel megsértett magánszférához való személyiségi jog élvez-e „erősebb” polgári jogi védelmet.³⁴

Lábady tézis-szerűen is összefoglalja álláspontját: *„Az Alkotmány alapjogi rendelkezései és formális szabályaiban kifejeződő értéktartalma a magánjogi jogviszonyokban közvetlen hatást fejtenek ki. Ezek folytán az Alkotmány konkrét rendelkezéseit és a rendelkezésekben kifejeződő elveit a polgári bíróságok minden olyan esetben is közvetlenül alkalmazhatják, amely esetekben magánjogi jogszabály ezeket az alkotmányos szempontokat a magánjogi jogviszonyok irányában nem közvetíti. Ezért a magánjog alanyai jogviszonyaikban az Alkotmány alapjogi rendelkezéseihez is közvetlenül kötve vannak.”*³⁵

³² LÁBADY: *A magyar magánjog*... 162. o.

³³ Lábady hasonló kiemelése alapján. Uo. 163. o.

³⁴ Karl LARENZ – Manfred WOLF: *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts, Ein Lehrbuch* Verlag C.H. Beck 2004, Karl Larenz *Lehrbuch zum Allgemeinen Teil des deutschen Bürgerlichen Rechts* 3. Aufl., München 1975.

³⁵ LÁBADY Tamás: *Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira* Kézirat 2000. 16. o.

cb) Csehi Zoltán állásfoglalása Lábady nézeteiről³⁶

A német és a francia mintát követve, *Canaris* és *Carbonnier* kritikai állásfoglalását osztva Csehi tanulmányában kifejti, hogy az Alkotmány és az abból eredő alapvető jogok közvetlenül magánjogi viszonyokban nem alkalmazhatók.

Canaris-ről már fentebb esett szó, de *Carbonnier*-ről nem, ezért úgy vélem, Csehi tézisének megértéséhez szükséges a francia jogtudós álláspontjának rövid bemutatása is. *Carbonnier* az amerikanizálódásnak tulajdonítja az „alkotmányosság kontrollját” és ennek következtében a jog és jogrendszer „alkotmányozódását”, amely átjárja a közjogot és a magánjogot egyaránt.³⁷ Véleménye szerint ez egy meglehetősen téves folyamat, amely a jog történetiségét teljes mértékben háttérbe szorítja, így az a veszélyes helyzet állhat elő, hogy a jog egyes ágai nem választhatók el egymástól.³⁸

Visszatérve, Csehi osztja azt a széles körben elfogadott véleményt, mely szerint magánjogi viszonyokra a magánjogi szabályok alkalmazandók, alapvető alkotmányos jogok pedig a magánjog (polgári jog) áteresztő szabályain keresztül érvényesülhetnek.

cc) Vékás Lajos álláspontja

Vékás szerint *Lábady*nek annyiban van igaza, hogy a rendes bíróságok kötelesek magánjogi szabályok értelmezésénél és a jogviták eldöntésénél is figyelemmel lenni az alkotmányos alapjogok követelményeire.³⁹ Nem ért azonban egyet a magánjogi jogalanyokkal kapcsolatos következtetésével. Attól, hogy a polgári bíróságok az alkotmányos alapjogok védelmére kötelesek, a magánjogi jogviszonyok alanyait nem kell az alapjogi normák közvetlen kötelezettjének tekinteni.⁴⁰ *Vékás* fogalmi tisztázásra törekszik ezen a téren, mivel rámutat arra, hogy az alkotmányos alapjogok eltérő módon fejtik ki hatásukat a

³⁶ CSEHI Zoltán: *A magyar magánjog általános részéről - elméleti és dogmatikai fejtegetések* Jogelméleti Szemle 2004/1. szám

³⁷ Jean CARBONNIER: *Droit Civil. Introduction* 25ed. PUF, Paris 1997. 63. o.

³⁸ Természetesen a francia jogirodalom is megosztott ezen a téren. A szembenálló tábor szerint ugyanez a jelenség a XX. század diadalaként felfogható folyamat. E szerzők azt hangsúlyozzák, hogy az alkotmány rendelkezéseit a bíróságokon közvetlenül kell alkalmazni. Lásd Louis FAVOREAU: *La constitutionnalisation du droit* In: L'unité du droit. Mélanges en hommage a Roland Drago. Economica, Paris 1996. 25-42. o.

³⁹ VÉKÁS: *Opponensi vélemény...* 57. o.

⁴⁰ Lásd részletesen VÉKÁS Lajos: *Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései* HVG-ORAC, Budapest 2001. 136-168. o.

különböző magánjogi viszonyokra. El kell választani azt az esetet, amikor valaki egy alkotmányos alapjogát szerződéssel kívánja (önként) korlátozni, lényegében „önmagával szemben” kellene megvédeni („Grundrechtsschutz vor sich selbst”).

A magyar jogirodalom eddig nem igazán foglalkozott szisztematikus módon ezekkel az árnyalt metodológiai problémákkal. Viszont a német alkotmányjogi irodalom különbséget tesz az alapjogok két funkciója között az alkotmányos alapjogoknak a magánjogi viszonyokra gyakorolt hatásánál. Eszerint a magánjogi viszonyok alkotmányos elbírálásánál az alapjogoknak egyes esetekben a magánszférába történő állami beavatkozást gátló („Eingriffsverbot”) funkciója, más esetekben védelmi („Schutzgebot”) funkciója játszik szerepet. Az első funkció olyan esetekben kezdi meg működését, amikor egy magánjogi norma alkalmazása valamely alkotmányos alapjog sérelmével jár. Ez esetben az „arányosság” mércéje segíti az alapjog érvényesülését. *Vékás* ezt úgy fordítja le a jog nyelvére, hogy gyakorlatilag egy magánjogi norma alkalmazásának megméréséről van szó.⁴¹

Viszont az utóbbi („Schutzgebot” – védelmi) funkció érvényesül az alkotmányos alapjogok magánjogi szerződésekben történő korlátozásánál. Ebben az esetben az alkotmányos alapjogok nem érintik közvetlenül a szerződő felek ügyleti nyilatkozatait, így elmondható, hogy nem korlátozhatják közvetlenül szerződési szabadságukat sem. *„Amikor tehát egy személy szerződési szabadságával él (a magánjogi normák alkotmányossága esetén), nem sérthet alkotmányos alapjogot, kivéve, ha ezt az alapjogot a magánjog valamely tilalomfája (kógens, a szerződési szabadságot korlátozó normája) is kifejezésre juttatja. Ez esetben ugyanis e kógens magánjogi norma alkalmazásának bírói elmulasztása (mint negatív állami aktus) korrigálható a sérelmet szenvedett alkotmányos alapjog »minimumának biztosítása« útján.”*⁴²

Canaris rámutat arra is, hogy az alkotmányos alapjogoknak ez a védelmi funkciója gyengébb, viszont ez a „gyengébb védelem” megfelel az állami beavatkozások kivételessége követelményének.⁴³ Ez alapján, ha valaki valós szerződési szabadságával él, az állami szervek csak egészen kivételesen, az alapjogi védelem minimumának megvalósulása hiányában avatkozhatnak be a szerződésbe.

Az ehhez kapcsolódó Vékás-féle „különvélemény”: magánjogi eszközökkel közvetlenül is elhárítható („rendszerint”) a szerződési szabadságot „keretező-korlátozó” alkotmányos alapjogok sérelme. Az alapjogokra történő hivatkozás nem is magához a közvetlen

⁴¹ VÉKÁS: *Opponensi vélemény...* 58. o.

⁴² Uo.

⁴³ Claus-Wilhelm CANARIS: *Grundrechte und Privatrecht. Eine Zwischenbilanz* De Gruyter, Berlin, New York 1999. 43-47. o.

védelemhez, hanem a magánjogi norma helyes értelmének a feltáráshoz szükséges. Így Vékás elfogadhatatlannak tartaná, ha például az egyenjogúság alapjogából egyes területeken szerződéskötési kötelezettséget kellene levezetni, márpedig a „közvetlen hatás” tételéből ez következhet. *„Egy ilyen megoldás a magánjogi gondolkodásmóddal és a magánautonómia eszméjével összeegyeztethetetlen.”*⁴⁴ A „közvetlen hatás”-t kritizáló szerzők azon a közös állásponton vannak, hogy a szerződő alanyoknak az alkotmányos alapjogok őreivé tétele a magánautonómia kiüresítéséhez vezetne. Vékás hangsúlyozza, hogy az alkotmányban védett alapjogok közvetett hatása csak a magánautonómia körére terjed ki, de a magánjogi normaalkotásra, továbbá e normák bírói alkalmazására és értelmezésére hatásuk közvetlen és megkerülhetetlen.

Eike Schmidt és Werner Flume a generálklauzulák kiemelkedő szerepét hangsúlyozzák a magánjogi viszonyokban (pl. a jó erkölcs kritériumait hívva segítségül),⁴⁵ melyek alkalmasak lehetnek az alkotmányos korlátok közvetítésére. Vékást is foglalkoztatja e megközelítés és arra a jogalkotói tapasztalatra támaszkodik, mely szerint a magánjogban néhány területen elkerülhetetlen a generálklauzulák alkalmazása. *„A klauzula próbáját a mérlegelés korrektsége és az ítélkezési gyakorlat lehető egységessége jelenti.”*⁴⁶ Különösen egyenlőtlen pozíciójú felek között létrejövő szerződések esetén kifejezetten szükséges, hogy a jogalkotó a magánjog értékrendjét és módszerét tükröző konkrét normákkal is közvetítse az alkotmányos alapjogok követelményét, viszont mindezt lefordítva a „magánjog nyelvére”.

cd) Ádám Antal az alapjogok jogi természetéről

Az Alkotmányban meghatározott alapjogok jogi természetéről Ádám Antal három sajátosságot emel ki. Elsőként, az Alkotmányba foglalt alapjogok összetevői és egyben meghatározó „fundamentumai” a tárgyi jognak. A második megfontolás szerint, az Alkotmányba foglalt, illetve foglalható különböző alapelvek kapcsolódása az alapjogokhoz eltérő tartalmú és mértékű. Harmadjára véve, az Alkotmányban megállapított alapjogok mint a tárgyi jog alapozó és meghatározó szerepet betöltő normatív összetevői nemcsak a törvényalkotót kötik, hanem közvetlenül kötelezik a végrehajtó hatalom és a bírói igazságszolgáltatási hatalom szerveit.⁴⁷

⁴⁴ VÉKÁS: *Opponensi vélemény...* 59. o.

⁴⁵ Uo. 60. o. és vö. Werner FLUME: *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts* (3. kiadás) Springer, Berlin 1979. 22. o., 324. o.

⁴⁶ VÉKÁS: *Opponensi vélemény...* 60. o.

⁴⁷ ÁDÁM: *Az alapjogokra vonatkozó...* 18-21. o.

ce) Sólyom László „polgári jogias” megközelítéséről

Sólyom László arról az oldalról közelít, hogy kijelenti: az Alkotmánybíróság gyakorlata a polgári jog egészét felöleli. Igazolásképp Benedek Ferenc professzor találó megközelítésére hivatkozik, miszerint a jog tulajdonképpen azonos a polgári joggal. Erre a bon mot-ra építi *Sólyom* a hozzáállását az Alkotmánybíróság és a polgári jog viszonyának megvilágításában.

Sólyom fordított megközelítése egy új aspektust hoz a témakörbe. A polgári jog hatását vizsgálja, és ez mutat az alkotmányjogi gondolkodás felé, nem pedig fordítva. Az alkotmányjog és a polgári jog kapcsolata elsődlegesen a személyiségi jogoknál, a tulajdonjog alapkérdéseinél és a szerződési szabadságnál található meg a volt alkotmánybírósági elnök szerint. Véleményem szerint, ezen kívül azért általánosabban is jelentkezik a kérdés, bár erre rejtettebben *Sólyom* is utal.⁴⁸

Sólyom megközelítése láthatóvá teszi azt, hogy az Alkotmánybíróság elé kerülő polgári jogi kérdések az Alkotmánynak az egész jogrendszert integráló előterébe kerülnek, és olyan szempontok alapján nyernek megoldást, amelyek révén a polgári jog az alkotmányos rend egységes rendszerébe illeszkedik. Hangsúlyozza továbbá azt, hogy természetesen kölcsönhatásról van szó, nem sikkadhatnak el a polgári jog sajátosságai.⁴⁹

Sólyom rámutatott arra a személyiségi jog elméletéről szóló munkájában, hogy a személyiségi jogok alakulása szorosan kötődik a mindenkori történeti helyzetekhez. Ezeknek a jogoknak más alapintézményekhez való viszonya is változó (például alkotmányos szabadságjogokhoz, tulajdonjoghoz fűződő kapcsolata). Tehát a bírónak alapvető és általános érdekeket kell mérlegelnie.⁵⁰

Álláspontom szerint, jelen esetben a horizontális hatály más – az előbbiektől eltérő – szempontú megközelítésével állunk szemben. *Sólyom* állásfoglalását a következőképp értelmezem: egy-egy alapjognak (pl. a tulajdonjognak) az alapjogi védelemben részesítését, az alkotmányos védelem módját és az alkotmányosan védett funkcióját tekintve, a polgári jog körében választ keresve érhetjük el.

⁴⁸ SÓLYOM László: *Polgári jogi kérdések az Alkotmánybíróság gyakorlatában* Jogtudományi Közlöny 1994/3. 99-107. o.

⁴⁹ SÓLYOM: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei...* 140. o.

⁵⁰ SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1983. 43. o. és 324. o.

II. Impressziók az alkotmány és az alapjogok közvetlen, horizontális hatályának kérdéséhez

Elmondható, hogy az alapjogok hagyományosan védelmet nyújtanak a magánszférának az állami beavatkozásokkal szemben. Leszögezhető, hogy az alkotmány és az alapjogok hatása magánjogi viszonyokban megkérdőjelezhetetlen, árnyaltabb megfogalmazásban a *sólyomi szentenciával* élve: „*ezzel lesz az Alkotmány valósággá*”. A kérdés a jogirodalomban és a joggyakorlatban úgy vetődik fel, hogy az alkotmánynak valamint az alapjogoknak *közvetlen* vagy *közvetett hatása* van-e a magánjogi viszonyokra. Közvetlenül lehet-e az Alaptörvény rendelkezéseire hivatkozni, vagy azok polgári jogi normák *közvetítésével* jutnak el a magánjogi jogalanyokhoz.⁵¹ A magyar gyakorlat e kérdésben bizonytalan, a jogirodalomban a már említett két felfogás köré szerveződnek az álláspontok.

Egyetértek Uitz Renátával, amikor rámutat arra – és erre már dolgozatban utaltam is –, hogy nem lenne szabad figyelmen kívül hagyni az egyes nemzeti jogokban bevett megközelítések eltéréseit,⁵² továbbá azt a tényt, hogy a horizontális hatás kérdésének megválaszolása egyes jogrendszerekben nyilván egyszerűbb, mint másokban.

A válasz megkereséséhez a legcélravezetőbb talán az Alaptörvény szövegéből kiindulni. Ez a „Szabadság és felelősség” című rész I. cikk (1) bekezdésében kimondja: „*Az EMBER sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani. Védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége.*”

Az első mondat általános megfogalmazása arra enged következtetni, hogy *mindenkinek* tiszteletben kell tartania az alapjogokat. Tehát ezt akár értelmezhetnénk közvetlen hatályt előíró szabályként is, mely által a magánjogi jogalanyokra is közvetlenül kiterjedhetnek az Alaptörvényben foglalt rendelkezések, így ez elvezethetne a közvetlen alkalmazhatósághoz. Ez a gondolatsor viszont megalapozatlannak tűnik tárgyilagos és távolságtartóbb alkotmányjogi megközelítésben. Realisztikusabb arra a következtetésre jutni, hogy az idézett rendelkezés az alapjog-gyakorlás általános korlátját (határát) jelöli ki, amit aztán a törvényhozónak kell konkretizálnia. A magyar alkotmánybírósági gyakorlat is egyértelmű abban a kérdésben, hogy az államnak az alapvető jogok tiszteletben tartására és védelmére

⁵¹ NAVRATYIL Zoltán: *Rendhagyó recenzió Sajó András Alkotmányosság a magánjogban című művéről* Iustum Aequum Salutare IV. 2008/4. 212. o.

⁵² UITZ Renáta: *Az alapjogok horizontális hatályának legújabb reneszánszához* In: SAJÓ András: *Alkotmányosság a magánjogban* Complex Kiadó, Budapest 2006. 44. o.

vonatkozó kötelessége magában foglalja azt, hogy gondoskodnia kell az érvényesülésükhöz szükséges feltételekről.⁵³

A korábbi Alkotmány értelmezése kapcsán Vincze Attila szerint az alapjogok objektív oldala csak az államot köti, s van olyan alapjog, aminek csak objektív oldala van, vannak továbbá olyanok is, amelyek csak egy bizonyos személyi körre vonatkoznak (pl. anyákra, menekültekre stb.).⁵⁴

Ehelyütt úgy vélem, néhány gondolat erejéig ki kell térnem az állam intézményvédelmi kötelezettségére, egyrészt, hogy a kontextusban könnyebben el lehessen helyezni Vincze értelmezését, másrészt, mert az objektív intézményvédelem és a közvetett Drittwirkung egymással összefügg. Elmondható, hogy a német alkotmányjogi dogmatika jelentős mértékben hatott a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatára, az állam pozitív, tevőleges és intézményvédelmi kötelezettségére vonatkozóan. Az 52/1997. (X. 14.) AB határozat szerint „[...] az intézményvédelem alkotmányos követelménye (mérceje) nem a szükségesség és az arányosság, hanem a mindenkori intézmény alkotmányos feladatai megvalósításához igazodik”.⁵⁵ Bár az intézményvédelmi kötelezettség gondolatának csírája fellelhető már a 15/1991. (IV. 13.) AB határozatban, amely kimondja: az államnak az alapjogok védelmére vonatkozó elsőrendű kötelezettségéből következik, hogy a személyiségi jogokra leselkedő kockázatot a lehető legkisebbre kell csökkenteni.⁵⁶ Az állam intézményvédelmi kötelezettsége abból fakad, hogy az állam kötelessége az alapvető jogok védelme. Kifejtve ez nem csupán annyit jelent, hogy az államnak tartózkodnia kell a jogok megsértésétől, hanem magában foglalja azt is, hogy gondoskodnia kell az érvényesülésükhöz szükséges feltételekről, meg kell teremtenie a szubjektív jogok intézményes (objektív) védelmi körét. „Az intézményi garancia létezése csak az alkotmányos jogok körében tekinthető viszonylag újnak – az alkotmány az államot tekintve eleve teljes egészében »intézményi garancia« –, itt azonban jelentős szerepet játszik, mivel számos alkotmányos jog lényegét tekintve intézményi garancia (vagy az is), mint amilyen például a tulajdonjog vagy éppen a család és a házasság alkotmányos védelme. Ez a minősítés egyébiránt független attól, hogy az alkotmány azt alanyi

⁵³ Vö. 64/1991. (XII. 17.) AB. határozat – élethez való jog; 30/1992. (V. 26.) AB. határozat – véleménynyilvánítás szabadsága. Noha ez a tétel nem a Drittwirkung kérdésének összefüggésében született, ugyanúgy alkalmazható az alapjogok magánszemélyekkel szembeni védelmére is. SONNEVEND Pál: *Az alapjogi bíráskodás és korlátai* Fundamentum 1998/4. 81. o.

⁵⁴ VINCZE Attila: *Az Alkotmány rendelkezéseinek érvényre juttatása a polgári jogviszonyokban* Polgári Jogi Kodifikáció 2004/3. 5-8. o.

⁵⁵ ABH 1997, 333, 344.

⁵⁶ ABH 1991, 40, 52.

jogként fogalmazza meg vagy sem".⁵⁷ Summázva, az államnak a kötelessége az, hogy a szubjektív-egyéni jogok érvényesülését összehangolja, és az élethelyzeteket önmagukban is védje. Tehát az Alkotmánybíróság gyakorlatából leszűrhető, hogy az állam bizonyos mértékű beavatkozása nem állami szereplők magánjogi viszonyaiba feltétlenül szükséges ahhoz, hogy érvényesülhessenek az alapjogok.

Visszatérve Vincze álláspontjához, nem feledhető, hogy véleménye még nem az új Alaptörvényre vonatkozott, s a korábbi Alkotmány az alapvető jogok tiszteletben tartását és védelmét az állam, de nem a magánszemélyek kötelességévé tette.⁵⁸ Következésképp az új fogalmazás elvezethet egy új megközelítéshez. Véleményem szerint ez az alaptörvényi cikk grandiózus változást eredményezhet akár a közvetlen, akár a közvetett horizontális hatályról való gondolkodás, sőt a jogalkalmazás terén is. Az Alkotmánybíróság történelmi feladata, hogy kimunkálja az új alkotmány lehetséges mezsgyéit.

Úgy vélem, a témának számos szegmense felmerül: értelmezheti-e a bíró az Alaptörvényt és ezzel összefüggésben hivatkozhat-e a Ptk. mellett az Alaptörvény rendelkezéseire is („megerősítve a döntést”)? Ha a bíró nem talál alacsonyabb szintű szabályt, vagy az ellentmondásos, akkor eldöntheti-e az ügyet az Alaptörvény alapján? Eldöntheti-e kizárólag az Alaptörvényre hivatkozással? Ha igen, adott esetben összemérhet-e a bíró egymással ütköző alapjogokat?

E lehetséges kérdések kapcsán csak pár dologra térnék ki jelen fejezetben,⁵⁹ mégpedig elsőként arra, hogy minden alapjog az adott jogág, így a polgári jog „származékos” joganyagában is jelen van – jelen kellene lennie –, amelyet a bíróságok alkalmazni kötelesek.⁶⁰ Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a rendes bíróságnak adott esetben ne lenne feladata az alkotmányos rendelkezés értelmének feltárása vagy, hogy ne az alkotmányos rendelkezés, annak szelleme, eszméje szolgáljon döntése mércéjéül.

Ideális esetben a jogalkotó a magánjogi szabályok megalkotásánál már szükségszerűen elvégezi az egyes alapjogok összemérését, tehát a jogi normának az alapjogi dimenzióra tekintettel kell lennie. Ezen a téren a saját véleményem inkább a gyakorlati problémákon alapul, mivel megfigyeléseim szerint az ideális helyzetektől jogalkotási és így jogbiztonsági

⁵⁷ BRAGYOVA András: *Az alkotmánybíráskodás elmélete* KJK – MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest 1994. 69. o.

⁵⁸ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya: 8. § (1) „A Magyar Köztársaság elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait, ezek tiszteletben tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége.”

⁵⁹ Az alkotmány közvetlen alkalmazhatóságának tágabb problematikájához lásd JAKAB András – VINCZE Attila: 70/K. § [Alapjogok érvényesíthetősége a bíróságokon] In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja* Századvég Kiadó, Budapest 2009. 13-58. msz.

⁶⁰ TAKÁCS Albert válasza a Fundamentum 1998/4. száma Fórum rovatának körkérdésére. 56. o.

téren is messze áll a jelenlegi hazai jogpolitika. Úgy vélem, ennél árnyaltabb kellene legyen a kép. A magyar jogi gondolkodás a témában teljesen két „pártra” szakadt, vagy markánsan a *közvetlenséget* hirdetik, vagy csupán *kihatásról* beszélnek.

Lenkovics Barnabás a közvetlen hatályt elutasító érvelést követ – amellyel ugyan nem tudok teljes mértékben azonosulni, de mégis szükségesnek tartom összefoglalni, mert magánjogi nézőpontból logikus magyarázat. Nézete szerint, ha a jogrendszer piramisában az alsó és középső szinteket kihagyva a konkrét életviszonyra közvetlenül a legabsztraktabb normát alkalmazzuk, ez a piramis fejtetőre állítását jelentené.⁶¹ Lenkovics úgy érvel, hogy jogértelmezés céljából folyamodhatunk a legmagasabb normához, de alkalmazni ekkor is a speciálisat fogjuk, az Alkotmány/Alaptörvény pedig a döntés indokolásában fog megjelenni, vagy esetleg a speciális normával párhuzamosan. Az álláspont mellett érvelők úgy foglalnak állást, hogy egy tételes jogág dogmatikai kidolgozottságát félretéve általános és absztrakt elvek alapján születő döntés a polgári jogi igazságszolgáltatás elbizonytalanodásához vezethet, végeredményben a jogbiztonság sérelméhez.⁶² A polgári jog – mint egy tételes jogág általában – rendszerezett, homogén, átfogó és terminológiai egységes, míg egy alkotmány értelmezése nyitott, heterogén, tömör és absztrakt.⁶³ Tehát funkcióját tekintve más-más léptékű a kettő. Nem a magánjog „alkotmányjogiasítása” történne ilyen esetben, hanem alkotmányjoggal való helyettesítése: a magánjogi természetű jogviták nem a tételes magánjog szabályai alapján dőlnének el.⁶⁴

Határozottan úgy vélem, ez az érvelés koherens és magánjogi szemmel teljes mértékben helytálló.

Viszont most nézőpontot váltanék, és alapjogvédelmi aspektusból vizsgálnám ugyanezt a kérdéskört. Navratyil Zoltán zseniális fordulatával élve: „*Valóban, az élet sokszor exponálás ugyanarra a filmkockára.*”

Két kérdés merül fel az alapjogok magánszemélyek egymás közötti érvényesülése vonatkozásában. Az egyik az, hogy az alkotmány tartalmaz-e általános vagy konkrét szabályozást az alapjogok harmadik személlyel szembeni hatályára. Ebben az esetben közvetlen érvényesülésről van szó. Amennyiben az előző kérdésre a válaszuk nemleges, még akkor is feltehető a második kérdés, hogy az alapjogokba foglalt „értékdöntések” mi alapján érvényesülnek a magánjogi kapcsolatokban. Az ún. kisugárzó hatás megkérdőjelezhetetlen, ami szerint az alapvető jogok bár közvetlenül nem érvényesek, de a

⁶¹ LENKOVICS Barnabás: *Polgári alanyi jogok – alkotmányos alapjogok* In: SAJÓ (szerk.): i. m. 111. o.

⁶² NAVRATYIL: i. m. 219. o.

⁶³ VINCZE: i. m. 4. o.

⁶⁴ SONNEVEND Pál: *A tulajdonhoz való jog* In: HALMAI – TÓTH (szerk.): i. m. 80. o.

magánjogi területre hatással vannak.⁶⁵ *Petrétei József álláspontja az, hogy „[h]a a magánjogi konfliktus törvényileg nincs, vagy nem kellő módon van szabályozva, a bíró a magánjogi generálklauzulák alkalmazásával határozhat, bevonva az alapjogi értékdöntéseket az interpretáció körébe. Az alapjogokhoz való visszanyúlás és ezek kisugárzó hatása rendszerint akkor válik aktuálissá, ha a gyengébbek védelméről van szó.”*⁶⁶

A bemutatott nézeteket össze kellene vetni az új Alaptörvény adta lehetőségekkel, és így eljuthatnánk egy hatékonyabb jogvédelmi rendszerhez. A dolgozatom címében jelölt alapjogvédelmi határok ilyen irányú tágítása válhat a hosszú távú céljá, és alapjogvédelmi szempontból meg kellene találni ezen az ösvényen a járható utat. Annak érdekében, hogy közelebb juthassak e célhoz, három irányt próbálok mutatni. Az első processzuális, a második anyagi alkotmányjogi, a harmadik „alkotmányfilozófiai” területre visz. Konkrétabban fogalmazva, az alapjogok horizontális hatályának erősödését egyrészt az ún. valódi alkotmányjogi panasz intézményétől, másrészt a munka világához tartozó és a szociális alapjogok terén, harmadrészt az Alaptörvényben körvonalazódó „emberképtől” várom.

III. Új dimenzió: az ún. valódi alkotmányjogi panasz

1. A valódi alkotmányjogi panasz hazai intézményesítéséről

Jelen fejezetben a magyar jogrendszerbe nemrég beemelt alapjogvédelmi eszközzel foglalkozom, amely a téma kapcsán megkerülhetetlen. Ez a típusú alkotmányjogi panasz az alapjogok kihatását támogató eszköz, mert ez a horizontális hatályt erősítheti. A jogintézményt a terjedelmi korlátok okán nem részletekbe menően fejtem ki, hanem csak olyan mértékben, amennyire a horizontális hatály kérdése megkívánja.

Az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés d) pontja alapján, az „egyéni” alkotmányjogi panasz lehetőséget teremt arra, hogy az alaptörvény-ellenes bírói döntéssel szemben az egyedi ügyben érintett személy vagy szervezet az Alkotmánybírósághoz fordulhat, ha az adott a döntés az indítványozó Alaptörvényben biztosított jogát sérti.⁶⁷ Az új rendelkezés

⁶⁵ PETRÉTEI: i. m. 441. o.

⁶⁶ Uo. 442. o.

⁶⁷ Alaptörvény „24. cikk (2) Az Alkotmánybíróság

d) alkotmányjogi panasz alapján felülvizsgálja a bírói döntésnek az Alaptörvénnyel való összhangját;

(3) Az Alkotmánybíróság b) a (2) bekezdés d) pontjában foglalt hatáskörében megsemmisíti az Alaptörvénnyel ellentétes bírói döntést.”

alapján az Alkotmánybíróságnak nemcsak arra van lehetősége, hogy az alkotmányellenes normákat érvénytelenítse, hanem arra is, hogy fellépjen az Alaptörvénynek megfelelő norma alkotmányellenes értelmezésével és alkalmazásával szemben. E lehetőség az alapjogvédelem eszközeinek megerősítését jelentheti.⁶⁸

A hazai szakzsargonban az ún. valódi alkotmányjogi panasznak nevezett intézményt az Alaptörvény indokolása a következőképp mutatja be: „*A Javaslat az alapjogvédelem új korszakát nyitja meg azáltal, hogy az alkotmányjogi panasz eljárás keretében az egyedi ügyben alkalmazott jogszabály (mint általánosan kötelező közhatalmi döntés) Alaptörvénnyel való összhangjának felülvizsgálatán túl azt is lehetővé teszi, hogy az Alkotmánybíróság az egyedi ügyben hozott bírói döntés esetleges Alaptörvénybe ütközését is megvizsgálja. Ez a hatékony rendes jogorvoslati lehetőségeit már kimerítő panaszos számára egy olyan további különleges jogorvoslatot biztosít, amely a legsúlyosabb – alkotmányos – jogsérelmek esetén lehetőséget ad az Alkotmánnyal összhangban lévő döntés meghozatalára.*”

Ez az új⁶⁹ jogvédelmi eszköz annak a Magyarországon is lefolytatott diskurzusnak a hozadéka, melynek fókuszában a horizontális hatály vizsgálata állt a német alapjogi gondolkodás mintájára.

Sólyom számos esetben sürgetően nyilatkozott a valódi panasz bevezetésének szükségességéről: „*célszerű lenne az alapjogi bíráskodás irányában azt a további lépést is szorgalmazni, hogy vezessék be az igazi, nem csak a jogszabály, de maga a döntés ellen igénybe vehető alkotmányjogi panaszt. Véleményem szerint ez csak akkor lenne elviselhető, ha a jelentéktelen ügyekkel nem kellene foglalkoznunk, azaz a törvény megadná a válogatás jogát.*”⁷⁰

Paczolay felhívja a figyelmet arra, hogy a valódi alkotmányjogi panasz természetesen csak alkotmányossági kérdésben vizsgálja felül az ítéletet, tehát nem szuperbírásként.⁷¹

A Velencei Bizottság több szempontból is pozitívan vélekedett erről a változtatásról. A testület véleménye szerint az alkotmányjogi panasz tervezett kiterjesztése a jogszabályok mellett az egyedi aktusok alkotmányossági felülvizsgálatára az *actio popularis* megszüntetésének szükséges ellentételezése.⁷² Az alkotmányos jogok átfogó védelmének

⁶⁸ NASZLADI Georgina: *Alkotmányjogi panasz a parlamenti vitában* Közjogi Szemle 2012/1. 35. o.

⁶⁹ Pontosításként, hazánkban jelent meg új jogvédelmi eszközként, de például a német és a spanyol jogban egyáltalán nem új ez az intézmény.

⁷⁰ SÓLYOM László: *Az Alkotmánybíróság önértelmezése* In: SÓLYOM: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei...* 117. o.

⁷¹ „*Nekünk az a feladatunk, hogy az alapjogok párját fogjuk*”... Paczolay Péterrel Halmai Gábor és Salát Orsolya beszélget. *Fundamentum* 2010/1. 44. o.

⁷² JAKAB András: *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei* HVG-ORAC, Budapest 2011. 375. o.

lehetővé tételén túl azért is pártolja, mert „*az Emberi Jogok Európai Bírósága által nyújtott jogorvoslat természete szerint szubszidiárius és azért is, mert kívánatos, hogy az emberi jogi problémákat nemzeti szinten rendezzék.*”⁷³

Ezzel szemben Tilk Péter helytelenítette (2002-ben megjelent tanulmányában) a valódi alkotmányjogi panasz bevezetését, különösen ha ennek ára az absztrakt utólagos normakontroll popularis actio-jellegének visszaszorulása. Véleménye szerint az alkotmányjogi panasz⁷⁴ – bár sokan bírálták korlátozott érvénye miatt – alkalmas az egyéni jogséremlmek orvoslására, ezért ilyen formában való megtartása a kívánatos.⁷⁵

Az új Alaptörvény által bevezetett intézményt Jakab András abból a szempontból is fontosnak tartja, hogy a mindennapi joggyakorlatban is élő normává váljék az alkotmány, ami eddig igencsak korlátozottan volt így.⁷⁶

Paczolay pedig úgy vélekedik, hogy az Alkotmánybíróság megváltozott hatásköreivel kilép a harmadik generációs bíróságok köréből, és felzárkózik a valódi alkotmányjogi panaszt elbíró bíróságokhoz. „*Ez nehéz és kockázatos út lesz. 2012 vitathatatlanul egy új Alkotmánybíróság kezdetét jelenti.*”⁷⁷

Balogh Zsolt szerint az, hogy az Alkotmánybíróságnak hatásköre lesz egyedi bírói döntések alkotmányossági vizsgálatára alkotmányjogi panasz alapján, „*mind elviekben, mind gyakorlatában egy más típusú alkotmánybíróságot feltételez.*”⁷⁸ Az új alkotmány valódi alkotmányjogi panasz a hatalommegosztás rendszerére is hatással van. A régi alkotmányban az alkotmánybíráskodás a törvényhozás viszonyában került meghatározásra, az Alaptörvényben a hangsúly az igazságszolgáltatáshoz való viszonyra helyeződik át.⁷⁹

Az Alkotmánybíróság mindeddig elzárkózott attól, hogy dogmatikai kérdésekben állást foglaljon, viszont ezen újítás apropóján a bírói jogalkalmazás és az annak alapjául szolgáló jogértelmezés kapcsán, már ilyen téren is kifejezheti véleményét. Ennek lehetnek káros

⁷³ *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission): Opinion on three legal questions arising in the process of drafting the new Constitution of Hungary. [Opinion no. 614/2011, CDL-AD(2011)001]* Magyarul lásd Állásfoglalás a magyarországi alkotmányozási folyamat során felmerült három jogi kérdéstről (ford. Böszörményi Jenő). In: JAKAB: i. m. 358-375. o. Az eredeti angol nyelvű szöveg: [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)001-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)001-e.pdf)

⁷⁴ Itt a korábbi alkotmányjogi panaszra érti a szerző.

⁷⁵ TILK Péter: *Az alkotmányjogi panasz, mint a bíróságok és az Alkotmánybíróság eljárásának kapcsolódási pontja* Bírák Lapja XII(2002)2. 59-66. o.

⁷⁶ JAKAB: i. m. 263. o.

⁷⁷ PACZOLAY Péter: *Az egyéni jogsérelem az Alkotmánybíróság előtt* In: CSEHI – SCHANDA – SONNEVEND (szerk.): i. m. 269. o.

⁷⁸ BALOGH Zsolt: *Az alkotmánybíráskodás egyes kérdései az új Alkotmány alapján* In: *Az új Alaptörvényről – elfogadás előtt* (szerk. KUBOVICSNÉ BORBÉLY Anett – TÉGLÁSI András – VIRÁNYI András). Az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága, Budapest 2011. 133. o.

⁷⁹ BALOGH: *Az alkotmánybíráskodás egyes kérdései...* 134. o.

következményei is, mivel mélyen felkavarná az egyes jogágak kiérlelődött dogmatikai rendszerét, ezzel egyfajta bizonytalanságot/jogbizonytalanságot hozva létre.⁸⁰

2. Miben különbözik ez az intézmény az actio popularis-tól és a régi panasztól?

Az indítványozó szemszögéből nézve az actio popularis esetében bárki, konkrét érintettség vagy érdekeltség hiányában is fordulhatott az Alkotmánybírósághoz, tehát személyes jogvédelem iránti igény nélkül is, ezzel szemben panasz esetében kizárólag az érintett fél teheti (illetve speciális esetben az ügyész⁸¹). Az eljárás tárgya akként alakul, hogy az actio popularis esetén csak a norma, a régi panasz esetében szintén a norma, de a valódi panasznál már a bírói döntés is az eljárás tárgyaként szerepelhet. Maga az eljárás actio popularis esetén absztrakt normakontroll, alkotmányossági kérdésre korlátozott felülvizsgálat. Ebben az eljárásban az indítványozó csak az eljárás megindítója, de az ügynek nem ura;⁸² az eljárás írásbeli és nem nyilvános. A valódi panasznál a panasz benyújtóját meg lehet hallgatni, ha pedig a személyes meghallgatásról döntöttek, akkor az Alkotmánybíróság a panaszos kérelmére dönthet úgy, hogy nyilvános meghallgatást tarthat.⁸³ További eltérés, hogy a valódi panasznál a bírói döntés megsemmisítése jelenik meg mint szankció. Vagyis valódi panasznál előfordulhat, hogy az alkotmányjogi panasz eredményes, de az alkalmazott jogszabályt nem kell megsemmisíteni, mert nem a jogszabály alkotmányellenes, hanem az alkotmányos jogszabálynak a mikénti alkalmazása ütközik az Alaptörvénybe.⁸⁴

Úgy vélem, hogy az Alkotmánybíróság az eddiginél hatékonyabb alapjogvédelmet képes nyújtani ennek az intézménynek a segítségével, bár nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy az alkotmányjogi panasz eljárás során kötelező a jogi képviselő. Paczolay is kiemelte: biztosítani kellene azt, hogy anyagi nehézségei miatt senki ne legyen elzárva alapjogainak védelmétől, továbbá fontosnak tartotta, hogy a Javaslat alapján – ami később eltérő módon került megszövegezésre – a képviselőt jogvédő szervezetek vagy ingyenes jogsegélyszolgálatok is elláthatták volna.⁸⁵ Így a valódi alkotmányjogi panasz alapjogvédelmi szempontú értékelése véleményem szerint, határozottan ambivalens.

⁸⁰ TÓTH J. Zoltán: *Az egyéni (alap) jogvédelem az Alkotmányban és az Alaptörvényben II. rész* Közjogi Szemle 2012/4. 32. o.

⁸¹ A legfőbb ügyész alkotmányjogi panasz benyújtására irányuló jogköre az új Abtv. (2011. évi CLI. törvény az Alkotmánybíróságról) 26. § (3) bekezdésében található.

⁸² A 42/1998. (X. 2.) AB végzésben az Alkotmánybíróság – három különvélemény mellett – úgy foglalt állást, hogy az indítvány visszavonása köti az Alkotmánybíróságot (ABH 1998, 532.).

⁸³ Új Abtv. 57. § (7) bek.

⁸⁴ PACZOLAY: *Az egyéni jogsérelem...* 262. o.

⁸⁵ NASZLADI: *Alkotmányjogi panasz...* 38. o.

Üdvözlendő, hogy az Alaptörvény hozott egy ilyen újítást, viszont hatékony gyakorlati érvényesülése megkérdőjelezhető, mivel szélesebb körű érvényesíthetőségére nem kerülhet sor minden esetben.⁸⁶ Bár az új rendelkezés által az Alkotmánybíróságnak nemcsak arra van lehetősége, hogy az alkotmányellenes normákat érvénytelenítse, hanem arra is, hogy fellépjen az Alaptörvény rendelkezéseinek megfelelő norma alkotmányellenes értelmezésével és alkalmazásával szemben. E lehetőség az alapjogvédelem eszközeinek megerősítését jelentheti.⁸⁷

A horizontális hatály szempontjából mindenképp áttörésnek számít ez az alaptörvényi elismerés, mely vitatottsága ellenére is egyfajta rugalmasságot és hatékonyságot hoz az Alkotmánybíróság számára. *Balogh* véleményét osztva úgy vélem, hogy az egyedi bírói döntések felülvizsgálati lehetősége a magánjogi jogviszonyokat némiképp közjogiasítani fogja, a jogvita esetleges alapjogi szempontjainak érvényesítése kapcsán. Az alapjogok *továbbhatása* nemcsak az állam szabályozó hatalmával szemben, hanem a jogalkalmazás során is szemponttá válhat. Ebből következően az igazságszolgáltatást is áthathatja az alapjogi szemlélet, mivel adott esetekben a végső döntést az Alkotmánybíróság fogja meghozni.⁸⁸ Az az álláspontom, hogy egyrészt értékelhető az új panasz az alapjogvédelmi határok tágulásához vezető intézményként az egyének jogsérelmeinek orvoslása terén. Másrészt felvetődik az a logikailag helytálló gondolat, hogy a konkrét ügyben a társadalmilag igazságos eredmény eléréséhez nem szabadna túlmenni a tételes jogon és az alapjogi normaterületen, mivel ha behozunk (az alapjogok kapcsán) az ítélkezésbe jogon kívüli etikai értékeket, akkor jogbiztonsági szempontból kaotikus állapothoz juthatunk el.

Úgy vélem, hogy a tényleges/valódi alkotmányjogi panasz megjelenése megnyithat egy olyan új típusú kaput, mely engedi a horizontális hatály térnyerését, így magánjogi viszonyokba is beszivároghat az alapjogok bizonyos fokú „számonkérhetősége”. Parttalannak tartanám viszont ezt a kijelentést általánosságban, az egész magánjogra nézve. Nem elhanyagolható az a megfontolás, hogy az egész jogrendszert megingatná, ha általánosan elismernék a közvetlen horizontális hatályt. A német koncepcióból kiindulva, ezt a munka- és szociális jogi területeken látnám egyes esetekben hasznosnak és elfogadhatónak, figyelemmel különösen arra, hogy a szociális biztonság vonatkozásában az Alaptörvény csökkentette a védelmi szintet. E területeken egyes emberi jogok gyakorlati érvényesülése még kezdetleges

⁸⁶A panasz első fél éves tendenciája számokban: 202 ügyből mindössze 1 megsemmisítés, 2 elutasítás (határozatok) és 199 végzés (eljárás megszüntetése vagy visszautasítás). Lásd NASZLADI Georgina: *Az alkotmányjogi panasz első fél éve* Közjogi Szemle 2012/4. 38. o.

⁸⁷NASZLADI: *Alkotmányjogi panasz...* 35. o.

⁸⁸BALOGH: *Az alkotmánybíráskodás egyes kérdései...* 135. o.

fokon van, de már törekvések tapasztalhatók, mely elmozdulás határozottan pozitív hozadékokkal járhat.

IV. Munka- és szociális jogi aspektusok az Alaptörvényben

1. Felvezetés

A jelen fejezetben a munka világát és a szociális vetületeket emelem ki és veszem górcső alá, pontosabban az új alkotmányos szabályozás néhány elmozdulását. Mielőtt erre egzaktan rátérnék, elhelyezem az említett aspektusokat egy tágabb kontextusban, mivel úgy vélem, hogy indokolt összekötni a nemzetközi fejlődési trenddel a hazai munka- és szociális jogi helyzetet, hogy később megvizsgálhassam azt is, vajon elősegíti-e az alaptörvényi szabályozás e tendenciák érvényesülését. Leszögezhető, hogy nemzetközi közösség a közvetett harmadhatás teóriájára épít.⁸⁹ Nemcsak a nemzeti, hanem a nemzetközi szervek számára is nagy feladat az alapjogok horizontális alkalmazásának újraértelmezése, melynek középpontjában az egyének védelme és a közösségi együttélés elősegítése áll.

Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának égisze alatt születtek meg⁹⁰ olyan irányelvek, melyek az emberi jogok hatékonyabb érvényesülését segítik elő az üzleti szférában (UN Guiding Principles on Business and Human Rights).⁹¹ Ezeket az irányelveket nem új nemzetközi kötelezettségként fektették le, hanem ezek hozzásegítenek ahhoz, hogy átfogó és univerzálisan alkalmazható kép rajzolódjon ki az állami és vállalati gyakorlat mintájaként.⁹²

Ehhez kapcsolódva 2011 őszén az Európai Bizottság közzétette a vállalatok társadalmi felelősségéről szóló (corporate social responsibility, CSR) új stratégia-tervét.⁹³ Szempontrendszer középpontjában az emberi jogok érvényesítése áll, a vállalati működés és az üzleti stratégiák kontextusában. Ez alapján a vállalatoknak szélesebb körben kell

⁸⁹ CHRONOWSKI Nóra: *Az alkotmányozás a globális alkotmányosság kontextusában* JURA 2012/2. 54. o.

⁹⁰ 2011 nyarán hagyta jóvá az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa ezeket az irányelveket.

⁹¹ CHRONOWSKI: *Az alkotmányozás a globális...* 54. o.

⁹² Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations „Protect, Respect and Remedy” Framework. Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie. Human Rights Council, Seventeenth session, 21 March 2011, A/HRC/17/31

⁹³ EU comments on the draft Guiding Principles for the implementation of the UN “Respect, protect and Remedy” Framework, Geneva 31 January 2011, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sustainable-business/files/business-human-rights/eu_statement_final_en.pdf

felelősséget vállalni, mely vonatkozik emberi jogi, környezeti és fogyasztói területekre.⁹⁴ A gazdasági válság kezelésére és ennek bizonyos társadalmi következményeire a nemzeti jogalkotás és jogalkalmazás csak bizonyos mértékig tud válaszokat adni, ezért elengedhetetlen az univerzális és uniós kooperáció ezen a területen. Emellett az emberi jogok érvényesülésének előmozdítói elsődlegesen az államok. Az állam kötelessége az elismerés-védelem-érvényesülés biztosításának hármasként ragadható meg. E kötelesség pedig az alaptörvényen át alkotmányjogi nyelvre fordítható le.

Vizsgálódásomhoz feltétlenül szükséges, hogy utaljak a társadalmi szolidaritás alkotmányjogi jelentőségére is. Szűkebb értelemben a társadalmi (szociális) szolidaritás alkotmányi kifejeződését a szociális piacgazdaság elvei, a szociális jogok garantálása, rászorulóknak védelme (stb.) jelenti, amely a munka szférájában és a szociális ellátórendszer keretében valósul meg.⁹⁵

Az új Alaptörvény szövegében nem találunk explicit rendelkezést magáról a piacgazdaságról, pedig az új kelet-európai alkotmányok a piacgazdaságot kifejezetten kimondva, a saját alkotmányos berendezkedésükre vetítik.⁹⁶ Bár a gazdasági rend elemeit tartalmazza az M) cikk, ezekből – azaz a tulajdonhoz és a vállalkozás szabadságához való jogból, valamint a diszkrimináció tilalmából, a verseny szabadságából és a fogyasztók védelméből – akár össze is állhat a piacgazdaság. (Természetesen csak akkor, ha a tényleges gazdaságpolitika törekvése is az). Ez szorosan összefügg azzal, hogy az államnak kiemelkedő szerepe olyan gazdaságpolitikát folytatni, amely lehetőséget ad az egyénnek az alapjogai lehető legszélesebb körű kibontakoztatására.

2. A munka világa

a) Az alapjogok hatálya a munkajogban

Elöljáróban arra a kérdésre szeretnék választ adni, hogy miért is kiemelkedően fontos ez a terület az emberi jogi védelem oldaláról. A munkajog a felek alá-fölé rendeltségére épül, bár a magánjogi jogügyletek során a felek egyenlőtlen helyzete szinte általánosnak tekinthető, de ez nem jelenti azt, hogy a gyengébb hatalmi helyzetben lévőt nem kéne határos eszközökkel védeni. A munkajog szempontjából az alapjogok hatályának vizsgálata azért

⁹⁴ Florian WETTSTEIN: *Multinational Corporations and Global Justice* Stanford University Press, Stanford, California 2009. 269-271. o. Idézi CHRONOWSKI: *Az alkotmányozás a globális...* 54. o.

⁹⁵ CHRONOWSKI Nóra: *Szolidaritási jogok az Európai Unióban és Magyarországon* JURA 2011/2. 24-25. o.

⁹⁶ DRINÓCZI Tímea: *Gazdasági alkotmány az Alaptörvényben* Jogtudományi Közlöny 2012/10. 376. o.

rendkívül fontos, mivel az állami beavatkozás jóval intenzívebb, mint a magánjog egyéb területein, azaz elmondható, hogy néhány intézmény tekintetében jelen vannak közjogi elemek is (pl. a kollektív szerződés esetén).⁹⁷

A „gyengébb fél” védelmének kérdése kapcsán elmondható, hogy a magánjog utolsó félévszázados fejlődésének egyik legfontosabb eszmei áramlatát az e kérdéskör körüli viták képezik. Nem új keletű a felismerés, miszerint a probléma gócpontja, hogy a magánjogi szabályozás alapvető módszertani kiindulópontjában és részleteiben is egyenlőnek tekinti a – gazdasági, szociális, képzettségi stb. szempontból – gyakran távolról sem egyenlő társadalmi lehetőségekkel rendelkező jogalanyokat.⁹⁸

Vékás szerint bevallható, hogy kétségtől kevesebb eszköze van a magánjognak a szociális egyenlőtlenségek kiigazítására.⁹⁹ Fellelhetők a jogi szabályozás problémái, a jog általános érvénye és az eldöntendő eset egyedi konkrétsága közötti ellentmondás, de végeredményben a magánjogban azért nehéz szociális szempontú korrekcióra módot találni, mert a magántulajdonosok viszonyainak rendezésénél a kiinduló elv csak az egyenjogúság és a mellérendeltség lehet.

Áthidaló megoldásként már *Arisztotelész* is felhívta a figyelmet a *méltányosság* követelményeire,¹⁰⁰ de a magánjogban éppen az említett alapállás miatt ezzel is visszafogottan kell bánni. A méltányosságnak két oldala van: ami az egyik félnek méltányos, a másiknak már könnyen elfogadhatatlanul méltánytalan lenne. Ennek feloldása abban a kísérletben ölt testet, hogy egyes jogtudósok, mint pl. *Nipperdey* éppen „a szociális túlsúly jogszabályi korrigálására hivatkozva törnek lándzsát alapvető alkotmányos jogoknak a magánautonómia körében történő közvetlen érvényesítése mellett.”¹⁰¹ Vékás *Canaris* álláspontjával ért egyet, miszerint a „gyengébb fél” védelme címszó alatt sem belátható, hogy a közvetlen hatásra szükség és jogi lehetőség lenne. Mindezek a fenntartások és finomítások nem jelentik azt, hogy az alkotmányos követelmények magánjogbeli érvényesítésére szociális megfontolásokból nem kellene minden jogi lehetőséget megragadni.

Kiss György a következő alapjogi kollíziókkal foglalkozik: i) a foglalkozás és a munkavégzés szabad megválasztás által indukált alapjogi kollízió; ii) az egyenlő megítélés követelményéből adódó kollízió; iii) a meggyőződés szabadsága és a munkáltatóhoz való

⁹⁷ KISS: i. m. 125. o.

⁹⁸ A fogyasztóvédelem berkeiben már próbáltak hatványozottan fókuszálni erre a problémakörre. Vö. VÉKÁS Lajos: *Fogyasztóvédelem a fejlett tőkés országokban* Gazdaság- és Jogtudomány XV(1981) 57-84. o.

⁹⁹ VÉKÁS: *A szerződési szabadság...* 59. o.

¹⁰⁰ ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi etika* Európa Könyvkiadó, Budapest 1997.

¹⁰¹ VÉKÁS: *A szerződési szabadság...* 59-60. o.

lojalitás közötti összeütközések.¹⁰² Ezeket érintve mutatom be hatályos alkotmányunk rendelkezéseit.

b) Az Alaptörvény rendelkezéseinek vizsgálata

Az alkotmányozó az alapjogi katalógus kialakításakor az Európai Unió Alapjogi Chartáját vette figyelembe, viszont az Európa Tanácson belüli együttműködés keretében kidolgozott – több évtizedes jogértelmezési gyakorlattal rendelkező – Európai Szociális Karta csak közvetetten hatott az Alaptörvény előkészítésére.¹⁰³ E folyamat eredményeként az Alaptörvény a következőket tartalmazza a munka világára vonatkozóan: *a munkavállalók üzemi alkotmányjogi helyzetét, munkakörülményeit garantálja, a munkavállalók (és a munkaadók) számára alanyi jogot biztosítva a tárgyalásra, kollektív szerződésre, az együttes fellépésre, a munkabeszüntetésre, a méltó munkakörülményekre és a pihenésre.*¹⁰⁴

A XVII. cikk (1) bekezdésében együttműködési köteleességet határozott meg az alkotmányozó. Alapvetően magánfelek közötti viszonyra állapít meg köteleességet az Alaptörvény – a munkaadók és a munkavállalók között. Kérdés, hogy ez a munkavállalói jogok további korlátja? Vagy ezt az együttműködési köteleességet korlátozzák a munkavállalói alapjogok? Az üzemi alkotmányjogi helyzetét a munkavállalóknak – alkotmányos minimumként – a XVII. cikk (2)-(4) bekezdés garantálja. Ez egyrészt azt jelenti, hogy törvény részletezi a felsorolt alapjogok tartalmát, másrészt viszont az együttműködési köteleesség sem korlátozhatja azok lényegi összetevőit. Problémát jelent ugyanakkor, hogy túl széles és bizonytalan az együttműködési köteleesség terjedelme (végső soron bármilyen közösségi cél érdekében előírható). Fontos értelmezési irány lehet, hogy az együttműködés hiánya viszont nem „szankcionálható” pl. az alapjogi minimum csorbításával. A horizontális hatály szempontjából különösen lényeges az egyensúlyteremtés, és az, hogy konkrét

¹⁰² KISS: i. m.

¹⁰³ JUHÁSZ Gábor: *A gazdasági és szociális jogok védelme az Alkotmányban és az Alaptörvényben* Fundamentum 2012/1. 48. o.

¹⁰⁴ Alaptörvény XVII. cikk

„(1) *A munkavállalók és a munkaadók a munkahelyek biztosítására, a nemzetgazdaság fenntarthatóságára és más közösségi célokra is figyelemmel – együttműködnek egymással.*

(2) *Törvényben meghatározottak szerint a munkavállalóknak, a munkaadóknak, valamint szervezeteiknek joguk van ahhoz, hogy egymással tárgyalást folytassanak, annak alapján kollektív szerződést kössenek, érdekeik védelmében együttesen fellépjenek, vagy munkabeszüntetést tartsanak.*

(3) *Minden munkavállalónak joga van az egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez.*

(4) *Minden munkavállalónak joga van a napi és heti pihenőidőhöz, valamint az éves fizetett szabadsághoz.*”

munkajogi jogviszonyt mindig a munkavállalók alaptörvényben biztosított jogai határozzák meg döntő mértékben.

A témával szorosan összefüggő további megfontolások az Alaptörvény XVII. cikkében található jogokhoz horizontálisan kapcsolható bizonyos rendelkezések. Ezek a következők:

- a gazdaság „*az értékteremtő munkán ...alapszik*” [M) cikk],

Az M) cikk és a XII. cikk összevetéséből látható, hogy a magyar gazdaság két „tartóoszlop” az értékteremtő munka és a vállalkozás szabadsága, azaz a gazdasági tevékenység szabadsága egyéni szabadságként elismert.¹⁰⁵ Az „*értékteremtő munka*” számos értelmezésbeli problémát vet fel, nem csak az Alaptörvénybe ágyazottsága okán, hanem ha közgazdaságtanilag közelítenénk meg. Mivel normatív szövegről van szó, azt mindenképp értelmezni és alkalmazni kell. Veszélyes kérdések merülhetnek fel, pl. van olyan munka, amely nem teremt értéket?

Ezt érdemes összevetni a következő ponttal:

- „*a közösség erejének és minden ember becsületének alapja a munka, az emberi szellem teljesítménye*” (a Hitvallás szövegében);

Együttes értelmezésükkel el lehet jutni olyan következtetésig, hogy a becsület alapja csak az értékteremtő munka, amiből az is levezethető, hogy csak annak van emberi méltósága, aki ilyen munkát végez.

- „*Mindenki felelős önmagáért, képességei és lehetőségei szerint köteles az állami és közösségi feladatok ellátásához hozzájárulni.*” [O) cikk],

E cikk két tagmondatának egymáshoz való kapcsolata több értelemben is felfogható. Ha egymás ellentétéként értelmezzük, akkor a következőre juthatunk: ha a közösségi feladatok ellátásában közre kell működni, akkor olyanért is tevékenykedni kell, aki nem „felelős önmagáért”. A másik értelmezési irány szerint, az alapelv az önmagunkért való felelősségként is felfogható, amiből fakad a hozzájárulási kötelesség. (Mivel minden szabadság kötelességgel jár együtt.)¹⁰⁶ Tehát fellelhetjük az egyéni felelősség elvét és a szolidaritás elvének rögzítését is, attól függően, hogyan közelítünk e rendelkezéshez.

- XII. cikk:(1) „*Mindenkinek joga van a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához, valamint a vállalkozáshoz. Képességeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzéssel mindenki köteles hozzájárulni a közösség*

¹⁰⁵ DRINÓCZI: i. m. 376. o.

¹⁰⁶ Lásd bővebben DRINÓCZI: i. m. 380-381. o. és CHRONOWSKI Nóra – DRINÓCZI Tímea – KOCSIS Miklós: *Mozaikok, azaz milyen értelmezési kérdéseket vet fel az alaptörvény?* Új Magyar Közigazgatás 2011/6-7.

gyarapodásához.(2) Magyarország törekszik megteremteni annak feltételeit, hogy minden munkaképes ember, aki dolgozni akar, dolgozhasson.”

A munkához való jogot és a „mindenki lehetőségei szerint köteles... hozzájárulni” kitételt egymással szembeállítva értelmezem. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a munkához való jog – a foglalkozás megválasztásának szabadságaként – alanyi jogként jelent meg alkotmányi szinten (mint védelem), és meg kell különböztetni tőle a munkához való jogot, mint szociális jogot, különösen annak intézményi oldalát (amely a megfelelő foglalkoztatáspolitikán és a munkahelyteremtés állami feladatán nyugszik).¹⁰⁷ Ha a munka nem mint jog, hanem mint kötelezettség szerepel alkotmányi szinten, az mennyiben segítheti az egyének élethelyzetét? Megfelelő feltételek hiányában lehet-e ilyen kötelezettségeket deklarálni? Vajon normatív jellege is megkérdőjeleződik ennek a kitételnek?

Az Alaptörvény a jogok gyakorlását több helyen kifejezetten kötelezettségek teljesítésétől teszi függővé. Tipikusan az előbb említett XII. cikk ilyen, ami egy liberális demokráciában elfogadhatatlan.¹⁰⁸ Az alanyi jog jogosultjának nem csak az áll szabadságában, hogy válasszon a kínálkozó munkalehetőségek közül, hanem az is, hogy tartózkodjon a munka választásától, így elmondható, hogy a munkavégzési kötelezettség a szabadság ellentéte. Amennyiben pedig ez a szakasz kötelezettséget tartalmaz, akkor valakit fel is jogosít a kötelezettség számonkérésére.¹⁰⁹

Úgy gondolom, hogy ha az alanyi jogok gyakorlásának lehetőségét kötelezettségek teljesítéséhez kötik, akkor a jogok és kötelességek belső szerkezetét rontják le ezzel, és megbontják az alapjogvédelem határait. (Természetesen negatív irányban.)

3. Szociális jogok

A szociális jogokról és az állami szociálpolitikáról szóló XIX. cikk¹¹⁰ arra jogosítja fel a parlamentet, hogy a szociális intézkedést igénybe vevő polgárokat a „közösség számára

¹⁰⁷ 21/1994. (IV. 16.) AB határozat

¹⁰⁸ FLECK Zoltán – GADÓ Gábor – HALMAI Gábor – HEGYI Szabolcs – JUHÁSZ Gábor – KIS János – KÖRTVÉLYESI Zsolt – MAJTÉNYI Balázs – TÓTH Gábor Attila: *Vélemény Magyarország Alaptörvényéről* Fundamentum 2011/1. 66. o.

¹⁰⁹ Uo. 66. o.

¹¹⁰ Alaptörvény XIX. cikk „(1) Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Anyaság, betegség, rokkantság, özvegyiség, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyar állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult.

(2) Magyarország a szociális biztonságot az (1) bekezdés szerinti és más rászorulóknak esetében a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg.

(3) Törvény a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez igazodóan is megállapíthatja.

hasznos tevékenység” végzésre kötelezze. Ezzel újra ahhoz a tényhez érkeztünk el, hogy az Alaptörvény egyes rendelkezési és a belőlük kibontakozó „akarat” szerint bizonyos jogok gyakorlása kötelezettségek teljesítésétől függ, aminek következtében azok már nem is tekinthetők alanyi jogoknak.

A *szociális biztonság* az Alaptörvényben nem alapjogként, csupán az állam *törekvéseként* jelenik meg, így csupán államcél, ami a régi alkotmányunkhoz képest határozottan visszalépésként értékelhető.¹¹¹ Az Alaptörvény XIX. cikk (1) bekezdésének megfogalmazása többről szól arról, hogy ezt az alaptörvényi rendelkezést pusztán az AB korábbi gyakorlatahoz igazították volna,¹¹² mivel a szövegezés kategorikusan kizárja az efféle értelmezés lehetőségét.

Az alapjogok jelenlegi megközelítése – mind a szociális, mind a munkajogi aspektusokat nézve – azzal a legnagyobb problémával küszködik, hogy számos kapcsolódó rendelkezés (Hitvallás) és értelmezési szabály (Átmeneti rendelkezések) „fut egymás mellett”, amelyek egyrészt *„relativizálják az alapjogokat”*,¹¹³ túl összetetté és egyes esetekben kuszává tehetik az értelmezést. A Hitvallás-beli rendelkezések az értelmezési kereteket elmozdíthatják egyfajta kollektivisták irányába,¹¹⁴ de ugyanakkor súlytalan előírásoknak is értékelhetők az Alaptörvény „legpolitizáltabb” preambulumi részeként. Arra a kérdésre, hogy mi lesz a szerepük a hivatkozott előírásoknak, a lassacskán kikristályosodó alkotmányjogi gyakorlat adhatja meg a választ.

Véleményem szerint nemzeti-alaptörvényi szinten a problémák és egyben talán a megoldások gyökere is az, hogy az alkotmányozó milyen emberképet tarthatott szem előtt az Alaptörvény megfogalmazásakor.

V. Az Alaptörvény az emberhez fűződő viszonya alapján¹¹⁵

(4) Magyarország az időskori megélhetés biztosítását a társadalmi szolidaritáson alapuló egységes állami nyugdíjrendszer fenntartásával és önkéntesen létrehozott társadalmi intézmények működésének lehetővé tételével segíti elő. Törvény az állami nyugdíjra való jogosultság feltételeit a nők fokozott védelmének követelményére tekintettel is megállapíthatja.”

¹¹¹ CHRONOWSKI: *Szolidaritási jogok...* 28. o.

¹¹² Az Alkotmány 70/E.§ (1) bekezdését értelmező 32/1998. (IV. 26.) AB határozat a szociális biztonsághoz való alkotmányos jog tartalmát és mértékét is körülírta, így nyitva hagyva annak lehetőségét, hogy a testület az ellátások elvárható – az emberi méltóság biztosításához szükséges – szintjének vizsgálata irányába fejlessze tovább a szociális biztonsághoz való jogra vonatkozó értelmezést.

¹¹³ DRINÓCZI: i. m. 383. o.

¹¹⁴ CHRONOWSKI: *Szolidaritási jogok...* 24-36. o.

¹¹⁵ Herbert KÜPPER: *Paternalista kollektivizmus és liberális individualizmus között: az új magyar Alaptörvényben rögzített emberkép normatív alapjai* Közjogi Szemle 2012/3. 8-11. o.

(Eredetileg német nyelven a Csehi Zoltán, Schanda Balázs és Sonnevend Pál által szerkesztett „Viva vox iuris civilis: Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából” c. kötetben, „Zwischen

Az alkotmánynak az egyénről való állásfoglalását úgy lehet feltérképezni, hogy az alkotmánybeli emberképét vizsgáljuk. Az elemzés során három szereplőt kell figyelembe venni – és ezek egymáshoz fűződő viszonyát: az egyént, a társadalmat és az államot.

Az Alaptörvényben keverednek az *individualista* és az *állampaternalista* elemek. Az individualizmus a szabadsággal és szabad akarattal rendelkező egyént veszi alapul. Az állampaternalizmus azon az elven alapul, hogy az állam az érintettnél jobban tudja, hogy mi a jó vagy jobb az egyénnek. Küpper megfogalmazásában: „*A demokratikus állam a polgárainak eszköze, míg a paternalista állam a polgárainak gyámja.*”

Az Alaptörvény alapjogokról szóló részét „*szabadság és felelősség*” címmel látta el a jogalkotó, arra a kiemelő elemre célozva, hogy az egyén helyzetét nem csupán a szabadság határozza meg, hanem a *felelősség* is, mert a szabadság elválaszthatatlan a vele járó felelősségtől. Ádám Antal a felelősség fogalmáról úgy vélekedik, hogy az alanyok felelőssége bizonyos magatartásokhoz okozatosan kapcsolódó hátrány esetleg előny „*önkéntes vagy kényszerített ismeretét, vállalását és viselését jelenti*”. Megkülönböztet belső indítatású felelősséget és külső tényezőtől kényszerített felelősséget.¹¹⁶ A felelősség egy másik vetületére mutat rá Chronowski Nóra és Petrétei József, miszerint a felelősség szempontjából alapvető feltétel a tudatos döntésekre való képesség. Így mindig maga után vonja a felelősségvállalást.¹¹⁷ Tehát szabad az lehet, aki viseli és viselni képes a velejáró felelősséget. Továbbfűzve, a felelősségre képes egyén rendelkezhet önmagával, így jutottunk el az önrendelkezéshez, amelyet az alapjogaink hivatottak védeni. A régi Alkotmány és az Alaptörvény is nagy jelentőséget tulajdonít az autonóm egyénnek, egyfajta fókuszba állítva.

Témám kapcsán a szociális- és munkajogi elemeket emelném ki. Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallásában a következőt találhatjuk: „...*Valljuk, hogy a közösség erejének és minden ember becsületének alapja a munka, az emberi szellem teljesítménye.*” A XIX. cikk (3) bekezdése szerint: „*Törvény a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez igazodóan is megállapíthatja.*” Ezek a rendelkezések az emberi méltóság megkérdőjelezésére engednek következtetni, és azt sugallják, hogy az ember „értéke” nem veleszületett, hanem azt ki kell

Staatpaternalismus, Kollektivismus, und liberalem Individualismus: Normative Grundlagen des Menschenbilds im neuen ungarischen Grundgesetz” címmel megjelent tanulmány rövidített változata.)

¹¹⁶ ÁDÁM Antal: *Biztonság, felelősség, kötelesség* Jogtudományi Közlöny 2005/7. 314. o.

¹¹⁷ CHRONOWSKI Nóra – PETRÉTEI József: *Az alkotmányjogi felelősségről* Jogtudományi Közlöny 2012/7-8. 279. o.

érdemelni, az általa végzett munkával. Ez a különös „munkaethosz”¹¹⁸ a XX. század bal- és jobboldali totalitárius ideológiát idézi, és mint kollektivista elem jelenik meg alkotmányunkban. Az egyén értékét nem az egyén emberi természetéből vezeti le, hanem a köz javára végzett munkából.

Több probléma is felmerül ezek kapcsán, de a legkomolyabb, hogy ezek az ún. kollektív alapjogok alapot adhatnak az egyéni jogok korlátozására, mivel azok az alkotmányi megfogalmazások, amelyek az egyén „természetes”, „veleszületett” és „elidegeníthetetlen” jogairól szólnak, nem egy individuum jogait fogalmazzák meg, hanem a közösségben élő egyén közösséghez való relációjában értelmezhetők. Felmerül a kérdés, hogy hol lelhető fel az a határ, ahol a korlátozás már nem mehet az egyén szabadságának rovására.¹¹⁹ Dogmatikailag még feldolgozatlanok a kollektív alapjogok, ebből adódóan meghatározhatatlanok, és az Alaptörvény sem törekedett ezt a hiányosságot pótolni. Ezt a problémát precízebb alkotmánybeli meghatározásokkal enyhíteni lehetne.

Az Alaptörvény egyrészt alapul a szabad és felelős egyén emberképén, emellett erős kollektív kötelekeket fűz köré, mely a liberális individualista és a kollektivista állampaternalista elvek ütközését jelenti. E két ellentétes elem egyensúlyát a kialakuló alkotmányos gyakorlat hivatott kimunkálni.

Az Alaptörvény új szabályainak primer értelmezése arra enged következtetni, hogy a munka világában és a szociális szférában az Alaptörvény inkább megkérdőjelezi az alapjogok terjedelmét, hatékonyságát, esetenként alapjogi jellegét is. Az általam kívánatosnak tartott horizontális hatály erősödése ezzel szemben csakis akkor lehetséges, ha a bírói, alkotmánybírói gyakorlat individualista „alapjog-párti” felfogást követ, és előmozdítja azt, hogy az emberi jogi attitűd a corporate social responsibility szellemében értelmeződjön a tradicionális paternalista-kollektivista megközelítési mód helyett. A vizsgált jogokkal kapcsolatos ellentmondások felvillantását azért tartottam szükségesnek, mert ez elősegítheti a helyes irány megtalálását. A gyakorlatban a munka világot illetően nem pusztán a foglalkozáshoz közvetlenül kapcsolódó jogok védelmére van szükség, hanem más alapjogok és alkotmányos követelmények garantálására is, különösen az emberi méltósághoz való jog védelmére, az egyenlő bánásmód követelményének megtartására, a tisztességes eljárásra, a jogállami garanciák érvényesítésére. Az esélyegyenlőségi szemlélet különösen fontos a munka világának fokozott védelmet igénylő szereplői körében – ide tartoznak a pályakezdők,

¹¹⁸ KÜPPER megfogalmazásában, i. m. 9. o.

¹¹⁹ BALOGH Zsolt: *Alapjogok korlátozása az új alkotmányban* Pázmány Law Working Papers 2011/19. <http://plwp.jak.ppke.hu/en/muhelytanulmanyok/2011/26-2011-19.html>

a kisgyermekes anyák, a fogyatékkal élők vagy a közmunkaprogramban foglalkoztatottak.¹²⁰ Ezek azok az összefüggések és irányok, amelyek az ombudsmani jogvédelem mellett az Alkotmánybíróság jövőbeli gyakorlatát is meghatározhatják, s a testület előmozdíthatja, hogy az állam mellett a munka világának domináns szereplőit is kötelezzék az alapjogok.

Konklúzió

Dolgozatomban az emberi jogok gyakorlati érvényesülésének konkrét spektrumát próbáltam vizsgálni, mégpedig a horizontális hatály egyes aspektusaira fókuszálva. Fontosnak tartottam a német Drittwirkung-dogmatika eredményeinek a kiemelését, és megpróbáltam bemutatni annak hatását a magyar jogtudományi megközelítésekre. A legkiválóbb magyar jogtudósok nézőpontjait is törekedtem rendszerezni, többek között Lábady Tamás, Vékás Lajos, Ádám Antal és Sólyom László megközelítését, figyelemmel arra is, hogy miként támaszkodtak a külföldi jogtudomány eredményeire. A keletkezett benyomások alapján próbáltam reflektálni számos álláspontra. Célul tűztem ki, hogy olyan kérdéseket vessek fel, amelyek segítséget jelenthetnek a megoldások keresésében, a magánjogi viszonyok emberi jogi szempontú vizsgálatában.

A munka és a szociális jog világára kiemelt figyelmet fordítottam, annak speciális „közjogias” magánjogi helyzete miatt. A fő kérdés az lenne, hogy miként szűrődnek át az Alaptörvény horizontális szabályai a munka világra vonatkozó törvényi szabályozáson keresztül a konkrét munkajogi viszonyokra: vannak-e ténylegesen a munkavállalást elősegítő szabályok? Elmondható-e, hogy hozzájárul az új alkotmányi megközelítés a befektetések, a munkahelyteremtés ösztönzése és a munkavállalói jogok egyensúlyához, vagy épp ellenkezőleg? Hova vezet, ha a szociális biztonság már nem mint alapjog, hanem mint államcél tűnik fel az alkotmányunkban? Gyakorlat híján ezekre a kérdésekre még nehezen lehet választ adni, de az alaptörvényi szabályozás tartalmát próbáltam értékelni a korábbi alkotmánybírósági gyakorlat, a demokratikus alkotmányfejlődés során csiszolódott elvek, intézmények, továbbá a nemzetközi trendek kontextusában.

A dolgozatomban kísérletet tettem arra, hogy érveljek az alkotmány közvetlen horizontális hatálya mellett. Ahogy már bevezetőmben előrevetítettem, a német minta alapján a munka világában és a szociális területeken vélem úgy, hogy az Alaptörvény közvetlen

¹²⁰ Az alapvető jogok biztosa felismerte annak szükségességét, hogy a munka világában átfogó alapjogvédelmi tevékenység szükséges. Lásd a „Munka méltósága” projektet. Az alapvető jogok biztosának munkaügyi projektje egész évben folytatódik és a részjelentések után, 2012 végén várható a projekt felismeréseinek és ajánlásainak összefoglalása. <http://www.munkaugyiszemle.hu/munka-meltosaga>

horizontális hatályának át kellene törnie az alapjogvédelmi határokat. Úgy vélem, az alapjogi szemlélet erősödése megköveteli a közvetlen alkalmazást a magánjogi viszonyokban, addig a határig, amíg nem zavarja a magánautonómia alkotmányosan védett körét. Ez lehet a módja annak, hogy mindenki az alkotmány (Alaptörvény) által biztosított teljes alapjogi védelmet élvezhessen. Az azonban mélyebb elemzést igényelne, hogy lényegében miként transzformálódnak az alkotmányi szabályok a magánjogi viszonyokra és a munka világának jogviszonyaira.

Úgy látom, az Alaptörvény több ponton előrelépést hozhat az alapjogvédelmi határok tágításában, nem elfelejtve azonban azokat az összetevőit, amelyek éppen az ellenkező irányba hatnak. Érdemes volt ehhez azt is körüljárni, hogy milyen emberképben gondolkodhatott az alkotmányozó, és hogy ez mikre enged következtetni. Az Alaptörvényben egyaránt benne rejlik az individualista, továbbá a paternalista-kollektivisták értelmezés lehetősége. Azt mindenképp alapjogvédelmi deficitként értékelem, hogy az Alaptörvény erkölcsi kötelezettségeket iktat be az alapjogok közé, kijelölve a „jó életnek” azokat a formáit, amelyek erkölcsileg értékesnek és alkotmányos védelemre érdemesnek minősülnek. Így a liberális alapjogfelfogás következő szegmenseit zárja ki: az életformák pluralitásának – a szabadságnak – az egyenlő elismerését, az állam világnézeti semlegességét, a személyes autonómia tiszteletben tartását. Ez csak méltóság-alapú jogfelfogással és alkotmányértelmezéssel kompenzálható és – amennyiben a vertikális hatály mellett a horizontális kiterjesztése a cél – kompenzálendő is.

Mindezek mellett azonban hangsúlyozni kívánom, hogy látok olyan kitörési pontokat a közvetlen horizontális hatállyal összefüggésben, amelyek grandiózus változásokhoz vezethetnek a hazai alkotmányos gyakorlatban. Véleményem szerint az egyik – ha nem a – legfontosabb előrelépés, hogy az Alaptörvényben és alkotmányjogunkban megjelent az ún. valódi alkotmányjogi panasz. Ezt olyan jogvédelmi eszközként értékelem, amely az eljárási alkotmányosság részeként előmozdíthatja az alapjogok horizontális hatályának gyakorlati megvalósulását is.

Utóhang

A magyar alkotmányjog „új útjait” járva, az új alapjogvédelmi horizontok keresése közben számos jogtudós elgondolkodtató és inspiráló álláspontjával szembesültem. Ezek közül – dolgozatom zárásaként – szeretném kiemelni Lenkovics Barnabás gondolatát, aki az erkölcs és a jog viszonyára vetítve írja körül azt a jelenséget: *„...ha nagyfokú óvatossággal és szakmai precizitással mindig szem előtt tartjuk a közjog és a magánjog lényegbeli különbözőségét, sőt mind a közjog, mind a magánjog területén a jog és az erkölcs összetartozóságát és mégis különbözőségét, eltérő hatásmechanizmusát és ugyanakkor végső céljának lényegi azonosságát: egy jobb ember és emberibb társadalom kialakítását.”*¹²¹

¹²¹ LENKOVICS: i. m. 116. o.

Bibliográfia

- ÁDÁM Antal: Az alapjogokra vonatkozó alkotmányi rendelkezések továbbfejlesztésének lehetőségei. In: ÁDÁM Antal (szerk.): Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat. Hans Seidel Alapítvány, Budapest 1994
- ÁDÁM Antal: Biztonság, felelősség, kötelesség. Jogtudományi Közlöny 2005/7
- BALOGH Zsolt: Az alkotmánybíráskodás egyes kérdései az új Alkotmány alapján. In: KUBOVICSNÉ BORBÉLY Anett – TÉGLÁSI András – VIRÁNYI András (szerk.): Az új Alaptörvényről – elfogadás előtt. Az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága, Budapest 2011
- BALOGH Zsolt: Alapjogok korlátozása az új alkotmányban. Pázmány Law Working Papers 2011/19. <http://plwp.jak.ppke.hu/en/muhelytanulmanyok/2011/26-2011-19.html>
- BRAGYOVA András: Az alkotmánybíráskodás elmélete. KJK – MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest 1994
- CHRONOWSKI Nóra: Szolidaritási jogok az Európai Unióban és Magyarországon. JURA 2011/2
- CHRONOWSKI Nóra: Az alkotmányozás a globális alkotmányosság kontextusában. JURA 2012/2
- CHRONOWSKI Nóra – DRINÓCZI Tímea – PETRÉTEI József – TILK Péter – ZELLER Judit: Magyar alkotmányjog III. Alapvető jogok. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2006
- CHRONOWSKI Nóra – DRINÓCZI Tímea – KOCSIS Miklós: Mozaikok, azaz milyen értelmezési kérdéseket vet fel az alaptörvény? Új Magyar Közigazgatás 2011/6-7
- CSEHI Zoltán: A magyar magánjog általános részéről – elméleti és dogmatikai fejtegetések. Jogelméleti Szemle 2004/1
- DRINÓCZI Tímea: Gazdasági alkotmány az Alaptörvényben. Jogtudományi Közlöny 2012/10
- FLECK Zoltán – GADÓ Gábor – HALMAI Gábor – HEGYI Szabolcs – JUHÁSZ Gábor – KIS János – KÖRTVÉLYESI Zsolt – MAJTÉNYI Balázs – TÓTH Gábor Attila: Vélemény Magyarország Alaptörvényéről. Fundamentum 2011/1

- GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: Alkotmányos polgári jog? Az alapvető jogok alkalmazása a magánjogi jogvitákban. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2011
- FÖLDI András – HAMZA Gábor: A római jog története és intézményei. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996
- HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest 2003
- HARMATHY Attila: Alkotmányjog – polgári jog. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál (szerk.): VIVA VOX IURIS CIVILIS – Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. HVG-ORAC Kiadó, Budapest 2012
- JAKAB András: Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei. HVG-ORAC Kiadó, Budapest 2011
- JAKAB András – KÖRÖSÉNYI András (szerk.): Alkotmányozás Magyarországon és máshol. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2012
- JUHÁSZ Gábor: A gazdasági és szociális jogok védelme az Alkotmányban és az Alaptörvényben. Fundamentum 2012/1
- KISS György: Alapjogok kollíziója a munkajogban. JUSTIS Tanácsadó Bt., Pécs 2010
- Eckart KLEIN: Az alapjogok meghatározása az alkotmányban In: ÁDÁM Antal (szerk.): Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat. Hans Seidel Alapítvány, Budapest 1994
- Herbert KÜPPER: Paternalista kollektívizmus és liberális individualizmus között: az új magyar Alaptörvényben rögzített emberkép normatív alapjai. Közjogi Szemle 2012/3
- LÁBADY Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2002
- LÁBADY Tamás: Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira. Kézirat (2000)
- A Linzi Johannes Kepler Egyetem és a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem szimpóziuma: Az alkotmányozás jogi kérdései. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 1995
- LENKOVICS Barnabás: Polgári alanyi jogok – alkotmányos alapjogok. In: SAJÓ András (szerk.): Alkotmányosság a magánjogban. Complex Kiadó, Budapest 2006

- MEZŐ István: Személyes adatok védelme az Európai Unió jogában és Magyarországon. PhD értekezés, Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc 2007
- NASZLADI Georgina: Alkotmányjogi panasz a parlamenti vitában. Közjogi Szemle 2012/1
- NASZLADI Georgina: Az alkotmányjogi panasz első fél éve. Közjogi Szemle 2012/4
- NAVRATYIL Zoltán: Rendhagyó recenzió Sajó András Alkotmányosság a magánjogban című művéről. Iustum Aequum Salutare 2008/4
- PACZOLAY Péter: Az egyéni jogsérelem az Alkotmánybíróság előtt. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál (szerk.): VIVA VOX IURIS CIVILIS – Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. HVG-ORAC Kiadó, Budapest 2012
- PETRÉTEI József: Az alkotmányos demokrácia alapintézményei. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2011
- SAJÓ András (szerk.): Alkotmányosság a magánjogban. Complex Kiadó, Budapest 2006
- SÁRI János – SOMODY Bernadette: Alapjogok. Alkotmánytan II. Osiris Kiadó, Budapest 2008
- SÓLYOM László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest 2001
- SÓLYOM László: Polgári jogi kérdések az Alkotmánybíróság gyakorlatában. Jogtudományi Közlöny 1994/3
- SÓLYOM László: A személyiségi jogok elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1983
- SONNEVEND Pál: A tulajdonhoz való jog. In: HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest 2003
- TAKÁCS Albert válasza a Fundamentum 1998/4 száma Fórum rovatának körkérdésére
- TILK Péter: Az alkotmányjogi panasz, mint a bíróságok és az Alkotmánybíróság eljárásának kapcsolódási pontja. Bírák Lapja 2002/2
- UITZ Renáta: Az alapjogok horizontális hatályának legújabb reneszánszához. In: SAJÓ András (szerk.): Alkotmányosság a magánjogban. Complex Kiadó, Budapest 2006

- VÉKÁS Lajos: Opponensi vélemény Kiss György: „Alapjogok kollíziója a munkajogban” című akadémiai doktori értekezéséről. Közjogi Szemle 2008/2
- VÉKÁS Lajos: A szerződési szabadság alkotmányos korlátai. Jogtudományi Közlöny 1999/2
- VÉKÁS Lajos: Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései. HVG-ORAC, Budapest 2001
- VINCZE Attila: Az Alkotmány rendelkezéseinek érvényre juttatása a polgári jogviszonyokban. Polgári Jogi Kodifikáció 2004/3

Idegen nyelvű szakirodalom

- Armin von BOGDANDY: Europäisches Verfassungsrecht: Theoretische und dogmatische Grundzüge. Springer-Verlag, Berlin Heidelberg New York 2003
- Jean CARBONNIER: Droit Civil. Introduction. 25ed. Paris 1997
- Clémentine CAUMES: L'interprétation du contrat au regard des droits fondamentaux – pour obtenir le grade de docteur en droit de l'Université d'Avignon et des pays de Vaucluse 2010. http://www.univ-avignon.fr/fileadmin/documents/Users/Recherche/college_etudes_doctorales/theses/E_D537/2010/These_ClementineCaumes.pdf
- Nóra CHRONOWSKI – Tímea DINÓCZI – Miklós KOCSIS: What questions of interpretation may be raised by the new Hungarian constitution? International Constitutional Law 2012/1 http://www.internationalconstitutionallaw.net/download/bf5cbb95c04ead4af933dc923bdc81e/Chronowski_Drinoczi_Kocsis.pdf
- Eric ENGLE: Third Party Effect of Fundamental Rights (Drittwirkung). Harvard Law School, European Law / Europarecht 2009 www.hanselawreview.org/pdf8/Vol5No2Art02.pdf
- Hans Kelsen: La garantie juridictionnelle de la Constitution. Revue de Droit Public 1928
- John H. KNOX: Horizontal Human Rights Law. American Journal of International Law, http://www.asil.org/pdfs/ajil_horizontal_human_rights_law.pdf
- Olivier Dutheil de LAMOTHE: Droits fondamentaux et interprétation du contrat:

le regard du juge constitutionnel. Conseil Constituionnel 2007. http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/pdf/Conseil/20070112.pdf

- Karl LARENZ: Lehrbruch zum Allgemeinen Teil des deutschen Bürgerlichen Rechts, 3. Aufl., München 1975
- Karl LARENZ – Manfred WOLF: Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts. Ein Lehrbuch. Verlag C.H. Beck 2004
- Béatrice MOUTEL: L' «EFFET HORIZONTAL» de la Convention Européenne des Droits de l'homme en Droit Privé Français – pour l'obtention du grade de docteur en droit de l'UNIVERSITÉ DE LIMOGES 2006. <http://epublications.unilim.fr/theses/2006/moutel-beatrice/moutel-beatrice.pdf>
- Hans Carl NIPPERDEY: Die Grundprinzipien des Wirtschaftsverfassungsrechts DRZ 1950